

N:o 146.

Af herr **C. A. Lindhagen**, *angående några statsåtgärder i ändamål att i erforderliga fall förekomma och undanröja enskildes jordmonopol.*

Grundvalen för all mänsklig tillvaro kan med allt skäl själfva jorden med dess tillhörigheter sägas vara. Ur land och vatten skall människan hämta sitt oundgängliga lifsuppehälle. Från jorden komma grundämnena till alla hennes rikedomar. Af besittningen af jorden beror ock ytterst hennes frihet och hemtrefnad i alla afseenden.

Man kan då förstå, hvilken afgörande betydelse det äger för ett lands invånare, huru landets jord är fördelad. Förutsättningen för ett lyckligt samhällslif måste blifva väsentligen olika, om jorden äges af några få enskilda eller om den i största möjliga omfattning tillhör samtliga medborgare. Historiens erfarenheter bestyrka ock oföränderligen denna sanning. Under samhällsskick, där landets jord genom utskiftning eller såsom samegendom varit praktiskt taget medborgarnes tillhörighet, hafva individernas andliga kraft, det politiska intresset och den allmänna välmågan merendels varit störst. I samma mån åter, som jorden mer och mer öfvergått i ett fåtals händer, har allt detta undergräfts och ofta nog hela samhället gått under.

Mot en ekonomisk utveckling, som främjar jordens monopolisering, förmå emellertid de enskilde föga. I alla tider har det visat sig, att en sådan utveckling kunnat hejdas och ledas tillbaka endast genom statsmaktens ingripande. Alla förutseende statstyrelser hafva också ägnat särskild omsorg åt denna angelägenhet.

En första uppgift är således att tillse, att folket må besitta jorden. Men sedan denna uppgift blifvit tillgodosedd beror det först och sist på de enskildes egen omtanke och energi, hur de skola draga den största möjliga afkomst af den jord, i hvars besittning staten tryggat

dem. Det allmänna kan och bör visserligen mellankomma äfven här, men endast indirekt såsom hjälpare i oundgängliga fall.

Ledande utgångspunkt i all jordpolitik måste således vara, att jorden i själfva verket är samhällets eller allas tillhörighet. Den enskilde må bruka jorden för sin egen nytta såvidt intet allmänt intresse åsidosättes därigenom. Kränker åter hans besittning ett dylikt intresse, viker rättsgrunden väsentligen för densamma. Detta är sanningar, till hvilka man i jordfrågorna alltid och allestädes kommit tillbaka.

Med denna uppfattning gäller det då i jordfrågan att med anknytning till den utveckling frågan haft hos oss och till de faktiska förhållanden, som äro för handen, arbeta sig fram något stycke mot detta drömda land, där intressenas harmoni skall råda.

Staten har i detta afseende företrädesvis sysslat med den mera hjälplösa landsbygden, under det städerna fått hjälpa sig själfva. På sista tiderna har staten mest sökt vinna något för landsbygden genom jordutdelningar från statsdomäner samt underhjälpande af de enskildes själfverksamhet i syfte att genom den allmänna omsättningen och frivilliga aftal komma till rätta med den privata jordbesittningen. Detta var uppgifterna för jordbrukslägenhetskommittén samt egnahemskommittén. Men de faror och öfverstigliga hinder, som öfverallt möta i enskildes jordmonopol, ha ej heller kunnat undgå uppmärksamhet. Den sista skogskommittén och i all synnerhet norrlandskommittén ha kommit in på detta senare ämne.

Af det ofvan sagda framgår att de statsåtgärder, som mer eller mindre beröra spørsmålet om enskildes jordmonopol, kunna ur de nuvarande aktualiteternas synpunkt grupperas i tre hufvudlinjer. *Den ena* med syfte att förekomma och undanröja dylikt monopol i den mån det är skadligt för statsintressena samt medborgarnes frihet och välstånd, *den andra* att såsom en motvikt bevara och utveckla samt ekonomiskt utnyttja statens och kommuners jordbesittningar och *den tredje* att medelbart understödja de enskilda medborgarnes själfverksamhet i ändamål att kunna bibehålla den jord, i hvars besittning staten tryggat dem, och skapa största möjliga nytta af densamma. I sistnämnda afseende måste dock göras en viss skillnad mellan odlingspolitik och skogspolitik. Det är uti den förra, som allt hvilar mer på den enskildes själfverksamhet. Den enskilde skogsägarens skogsvård kommer däremot så långt framåt man kan se att ohjälpligt lämna åtskilligt öfrigt att önska. Därföre anknyter sig till ofvan uppräknade såsom *en fjärde* statsåtgärd ett ingripande i den enskilda skogshushållningen.

Till jordfrågan hör äfven frågorna om tillgodogörandet af

vattnet och malmerna samt om rätten till oförtjänt jordvärde eller jordvärdestegring, som nu vanligen utan vidare följer med såsom ett tillägg till besittningsrätt till jord.

I ofvannämnda fyra hänseenden skall jag tillåta mig i särskilda motioner framställa några yrkanden. De äro långt ifrån uttömmande utan anknyta sig som sagdt endast till vissa jordfrågor, som för närvarande äga en viss aktualitet i vårt land. I många fall ha samma frågor i sina detaljer förut varit framförda i riksdagen och särskildt återkommer jag naturligtvis till egna tidigare projekt, som ej tillvunnit sig bifall.

Hvad då först angår ämnet statsåtgärder mot enskildes jordmonopol och spekulationer i jordvärde så förtjänar enligt min uppfattning nedannämnda spörsmål uppmärksamhet.

1. Bolagens jordförvärf.

Det har, då man stått i begrepp att ingripa mot enskildes fastighetsmonopol, i skilda länder och tider alltid framställt sig såsom en första angelägenhet att vända sig mot de juridiska personernas jordbesittningar. Dyliga ägare förfoga lättare öfver samlade kapital, de kunna under vissa förhållanden vinna jord i mängd genom donationer och deras besittningar hota med att i långliga tider blifva en stat i staten, då de ej sönderbrytas af arfslagarne och obetydligt beröras af den allmänna omsättningen.

Vår gamla lagberedning, som ej var främmande för att låta ledande, af historiens erfarenheter skapade ideer få en afspeglning i sina förslag, upptog därför i sitt civillagsförslag af år 1847 i 1 kap. 8 § jordabalken följande bestämmelse, afsedd att gälla för hela riket: »Ej må äganderätt till fast egendom öfverlätas till from stiftelse eller annan allmän eller enskild inrättning eller till aktiebolag utan att Konungen därtill lof gifvit.» Detta motiverades af beredningen på följande sätt: »Det är en grundsats, som i senare tidens lagstiftningar mer och mer gjort sig gällande, att äganderätt till fast egendom skall, så litet som möjligt är, lösryckas från personlighetsförhållanden och godtyckligt införlifvas med korporationsintressen eller andra därmed jämförliga syftemål d. v. s. falla i hvad man kallar *död hand* (in manum mortuam). Denna grundsats genomgår också lagförslaget i det hela, men beredningen har ansett den böra i förevarande kapitel bestämdt uttalas.»

Man måste emellertid säga, att landet ej bör onödigtvis betungas med formaliteter. Någon fara för att kyrkor, kloster, fromma stiftelser

eller andra inrättningar skola slå under sig fastigheter i en oroväckande omfattning eller för olämpliga ändamål förefinnes helt visst icke. Det blir då en onödig omgång och kostnad både för statsverket och de enskilde att i dylika fall föreskrifva Konungens tillstånd såsom vilkor för förvärfvet. Däremot gifva våra erfarenheter anledning till att tänka på ett:

a) *Förbud för bolag i hela riket att utan Konungens koncession förvärfa fastighet.*

Ett absolut förbud har redan länge varit stadgad för enskilda banker, bankaktiebolag och sparbanker. Dylik inrättning må ej äga annan fastighet än som är afsedd för dess inrymmande. Dock må inrättningen till skyddande af egen rätt inropa fastighet å auktion med skyldighet att åter afyttra den, när så pröfvas lämpligt och i hvarje fall när det kan ske utan förlust. Detta förbud har nog tillkommit närmast för dessa inrättingars egen skull.

Den stora samhällsfaran är däremot industriens förvärf af jordbruksfastigheter på landsbygden. I all synnerhet har detta ägt rum i de norra delarne af riket.

År 1892 frambars därför i Andra Kammaren af dalarepresentanten herr Wahlin en motion, däri begärdes en statistisk utredning öfver bolags jordförvärf i de provinser där skogsafverkning i mer betydande utsträckning förekomme, samt förslag till bestämmelser afsedda att begränsa möjligheten för bolag att underlägga sig jordbruksfastighet i hvilken utsträckning som helst. Motionen bifölls af Andra Kammaren men afslogs af den första.

År 1894 återkom herr Wahlin med sin framställning, nu modifierad i sista delen därhän att det, för så vidt inhämtade upplysningar sådant föranledde, begärdes förslag till de åtgärder, som för bibehållande af en jordbruksbefolkning i förenämnda trakter kunde anses af förhållandena påkallad. Denna framställning, som ansågs förbinda mindre än den förra, bifölls nu af båda kamrarne. Kungl. Maj:t lät i anledning därpå utarbete en statistik öfver bolags jordförvärf i Norrland och Dalarne. Denna statistik publicerades år 1898, men något vidare åtgjordes ej af regeringen i saken.

Detta dröjsmål föranledde ledamoten i Andra Kammaren herr Åkerlund att åren 1898, 1899 och 1900 väcka motioner om, att Kungl. Maj:t ville taga under ompröfning, huruvida icke inskränkning i aktiebolags rätt till förvärf af fast egendom på vår landsbygd funnes erforderlig samt i sådant fall framlägga förslag till lagstiftning därom. Dessa framställningar gällde således landsbygden i hela riket. De bi-

föllos alla gångerna af Andra Kammaren, men afslogos lika regelbundet af den Första.

År 1901 upptogs i Andra Kammaren frågan om förvärfsförbud i sammanhang med norrlandsfrågan i hela dess vidd. Man begränsade sig då tillsvärdare till Norrland och Dalarna för att lättare komma någon hvart. Den öfverhängande faran för dessa landsdelar och deras skogars tragiska historia kunde anföras såsom särdeles talande skäl. Vidare vann saken otvifvelaktigt i aktualitet genom att sättas endast såsom ett led i ett system af olika åtgöranden i hela norrlandsfrågan och genom försöket att komma från ord till handling medelst framläggande af ett formuleradt lagförslag. Ett sådant förslag antogs också omedelbart redan samma år af Andra Kammaren men afslogs af den Första, hvaremot båda kamrarna enade sig om en skrifvelse rörande hela den då föreliggande frågan.

Ett förvärfsförbud för bolag och föreningar för ekonomisk verksamhet med vissa undantag har därefter också kommit till stånd för Norrland och Dalarna med undantag för södra Dalarna och större delen af Gäfleborgs län. Lag härom utgafs den 4 maj 1906. Många och långa strider ligga bakom detta första resultat. De enskilda intressena, som äro knutna vid bolagsväldet, hafva kämpat emot i det längsta samt lagt i vågskålen sin representation i Första Kammaren och sitt stora inflytande på andra håll. Men ett kanske lika mäktigt och farligt motstånd har mött i den ekonomiska liberalismens traditioner från början af förra århundradet, hvilka i sin gamla gestalt ännu mycket fortleva i åskådningssätten och särskildt ha sin fasta borg i de härskande juridiska lärosatserna trots den gamla lagberedningens framsynta varningar just på denna punkt.

Genom statsmakternas beslut ha de nya grundsatserna dock officiellt beseglats. Efter detta genombrott af gamla murar gäller det att med samlad god vilja eller under fortsatt svärds slag söka genom öppningarne tränga fram vidare.

Bland den mångfald uppgifter, som härvid komma till synes, är äfven den att utsträcka förvärfsförbudet för bolag till hela riket om än naturligtvis med lämpor. Vi stå ock här redan nu på fast mark. Det är nämligen oemotsägligt att, i den mån det visar sig att inom andra delar af riket en liknande utveckling äger rum som inom de nordligare provinserna, så är ett förvärfsbud äfven där lika fullt på sin plats. Därmed beträda vi också en väg, som lagberedningen redan år 1847 pekade på och hvilken Andra Kammaren åren 1898, 1899 och 1900 visade sig villig att inslä.

Främst riktas då uppmärksamheten på Värmlands skogsbygder. Bolagsförvärfven där uppgifvas allmänt vara nästan lika omfattande som i Norrland och Dalarna. Anledningarna till att Värmlands skogsbygder ej togos med redan i 1901 års framställningar voro flera. Industriens jordförvärf voro här ingen ny företeelse utan hade anor lika gamla som den värmländska bruksrörelsen. Denna rörelse afsåg förädlingsdrift i bästa bemärkelse och den var därför ej såsom rofdriften likgiltig för annan kultur utan framträdde oftast såsom ett stöd jämväl för jordbruket. Denna form för bolagsväld med sin patriarkaliska anstrykning hade därför ingått i befolkningens vanor och tänkesätt. Någon så utbredd och medveten ovilja öfver sakernas tillstånd som i de nordligare landsändarne syntes därför ej förefinnas, åtminstone att döma af den tillbakadragenhet, som de dåvarande värmländska representanterna i Andra Kammaren till skillnad från norrlands- och dalarepresenterna ådagalade inför norrlandsfrågans olika spörsmål. Vidare hade man ej tillfälle att ifråga om Värmland åberopa det särskilda stöd för ett statsingripande, som låg i den statshandling kallad afvittringarne, som öfvergått Norrland och Dalarna, samt i den statistiska utredningen af år 1898, hvilken omfattade endast sistnämnda landsdelar.

Emellertid hota bolagsförvärfven att fortgå åtminstone i vissa trakter. Och det kan ej vara nyttigt att sålunda nya komplexer af bondgårdar alltjämt läggas till brukens gamla hemman. Dessutom försvinner med naturnödvändighet alltmer den hänsynfullhet, som förr kunde göra sig gällande i bolagens förvaltning, och i stället träda fram de brutala yttringarne af världskonkurrensens eller af det nutida så kallade jobberiets hänsynslösa vinningslystnad. I västra Värmland lærer sålunda bruksrörelsen snart vara en helt förgången näringsgren. I stället ersättes den af trämassfabrikation, en vida lägre art af industri, som lätt öfverträder gränserna till ödeläggande rofdrift.

Men äfven på många andra håll inom södra och mellersta delarne af riket falla skogshemmanen mer och mer för den träförbrukande industriens jordbegär såsom i Dalsland, där förhållandena äro jämförliga med västra Värmlands, samt i vissa trakter af Bohuslän, Uppland, Västmanland, Småland och äfven annorstädes. Därtill komma sockerbruksbolagens sedan länge öfverklagade inköp inom Skåne af en mängd jordbrukshemman för betodling, en företeelse, som uppgifves utbreda sig äfven till andra provinser såsom Blekinge, Östergötland och Gottland.

Befallningshafvandes femårsberättelser lämna om inhemska aktiebolags jordförvärf på landsbygden nedannämnda år följande siffror.

Fastigheter å landsbygden tillhöriga inhemska aktiebolag (oberäknadt järnvägsaktiebolag).

		Antal mantal	Antal utjordar o. d. ej i mantal satt jord	% af mantalet i länet	% af taxeringsvärdet i länet	
					å jordbruksfastighet	å annan fastighet
Stockholms län	1885	133,881	41	3.3	3.3	11.1
	1895	200,017	73	4.9	5.6	14.3
	1900	291,192	139	7.2	7.6	19.2
Upsala län	1885	192,176	57	5.4	5.6	20.7
	1895	241,185	91	6.8	6.9	22.4
	1900	254,223	90	7.1	7.5	20.1
Södermanlands län	1885	13,188	7	0.4	0.7	11.2
	1895	19,237	11	0.6	0.8	10.1
	1900	30,000	10	0.9	1.2	10.9
Östergötlands län	1885	119,954	37	2.2	3.3	17.9
	1895	153,285	135	2.8	3.9	22.5
	1900	198,159	173	3.6	4.9	22.4
Jönköpings län	1885	14,562	15	0.4	0.7	8.8
	1895	6,263	11	0.2	0.2	10.6
	1900	20,373	19	0.5	2.0	17.9
Kronobergs län	1885	22,468	3	0.8	1.1	5.9
	1895	24,493	2	0.9	1.1	9.0
	1900	67,182	10	2.4	3.2	25.3
Kalmar län	1885	49,918	3	1.5	2.4	11.1
	1895	57,999	7	1.7	2.7	15.4
	1900	77,545	15	2.3	3.2	15.1
Gottlands län	1885	—	—	—	—	—
	1895	6,982	7	0.6	1.5	6.9
	1900	17,590	29	1.6	3.1	13.7
Blekinge län	1885	1,511	3	0.1	0.2	14.8
	1895	4,096	5	0.4	0.7	18.2
	1900	5,690	10	0.5	1.1	12.9
Kristianstads län	1885	2,885	—	0.1	0.1	1.9
	1895	6,513	4	0.2	0.3	10.0
	1900	22,243	15	0.8	1.0	16.8
Malmöhus län	1885	20,628	15	0.5	0.6	9.3
	1895	38,755	77	0.9	1.2	24.1
	1900	77,190	128	1.9	2.4	31.7
Hallands län	1885	0,807	1	0.3	0.1	4.5
	1895	3,219	8	0.1	0.3	15.5
	1900	5,033	3	0.2	0.4	19.9
Göteb. och Bohus län	1885	19,372	25	0.7	1.2	27.6
	1895	26,959	33	0.9	1.4	25.8
	1900	36,773	59	1.3	2.4	33.9
Älfsborgs län	1885	44,311	9	1.1	1.2	22.9
	1895	41,688	11	1.0	1.3	24.4
	1900	82,046	18	2.0	2.8	28.2
Skaraborgs län	1885	55,984	28	1.2	1.4	3.5
	1895	73,792	43	1.6	2.2	7.9
	1900	81,823	53	1.7	2.4	10.5
Värmlands län	1885	159,894	166	9.0	14.9	35.9
	1895	188,604	198	10.6	16.9	40.1
	1900	182,571	208	10.2	17.3	44.0

		Antal mantal	Antal utjordar o. d. ej i mantal satt jord	% af mantalet i länet	% af taxeringsvärdet i länet	
					å jordbruksfastighet	å annan fastighet
Örebro län	1885	211,821	28	7.4	11.1	27.4
	1895	332,376	87	11.5	17.7	36.3
	1900	352,415	152	12.1	19.3	42.1
Västmanlands län	1885	194,275	27	6.8	12.5	12.9
	1895	209,949	54	7.4	13.2	28.5
	1900	201,959	117	7.1	13.6	31.4

Inom ofvannämnda län, omfattande södra och mellersta delarne af riket, innehade således de inhemska aktiebolagen:

År 1885	1,257.655	mantal
„ 1895	1,635.412	„
„ 1900	2,004.017	„

Häraf framgår således att under de fem senaste åren af perioden 1885—1900 lika mycken jord öfvergått till aktiebolag som under de tio närmast föregående. Till alldeles samma resultat kom norrlandskommittén, hvars undersökning för de sex nordligaste länen äfven afsågo åren 1885, 1895 och 1900. Med all sannolikhet ha förvärfven äfven efter nämnda tid fortgått oförminskadt såsom ock varit fallet norrut. Därpå häntyder ock femårsberättelsen för 1901—1905 från Kronobergs län, den enda, som hitintills inkommit, samt enskilda upplysningar erhållna från länsstyrelserna i Uppsala och Värmlands län. Dessa upplysningar visa i jämförelse med ställningen år 1900 följande siffror:

i Kronobergs län	år 1900	67 mantal	10 utjordar
	„ 1905	94	25
i Uppsala	„ 1900	254	90
	„ 1905	312	106
i Värmlands	„ 1900	182	208
	„ 1905	185	226

Till ofvannämnda siffror komma nu äfven fastigheter tillhörande handelsbolag och utländska särskildt norska bolag. Siffrorna äro kanske icke alltid fullt pålitliga. Norrlandskommitténs mera noggranna undersökning visade för år 1900 i allmänhet högre siffror än femårsberättel-

serna. I siffrorna för 1905 ingå kanske ock någon enstaka järnvägsaktiebolag tillhörig egendom. Särskildt undrande står man gent emot stillaståendet i Värmland under sista två femårsperioder, enär meddelanden därifrån gått ut på att bolagsförvärfven fortgått. Särskildt år 1906 lär det emellertid i vissa trakter varit mycket stort.

För öfrigt är att märka, hurusom procenttalen i jämförelse med länet i sin helhet icke är afgörande. En undersökning måste ske sockennis, hvarigenom upplysning vinnes, om hvilka trakter af länet äro särskildt hotade. På många ställen torde bolag rå om hela socknar. Och äfven där förvärfven ej äro afskräckande stora kan det vara bättre att i tid hämma dem, innan de hinna ta öfverhand. En jämförelse mellan mantal och taxeringsvärde för olika län blir också haltande. Ett mantal omfattar särskildt i olika delar af riket och jämväl inom samma län jord, mycket olika i areal och värde. En antydning härom lämna medeltalet af ett mantal jords taxeringsvärde i de olika länen. Lägst står Uppsala län med ett medeltal för år 1900 af 20,265 kronor och högst Malmöhus län med ett medeltal för samma år af 74,228 kronor. Inom de gamla jordbruksbygderna i mellersta bältet af landet är mantalet minst på marken; i skogsbygderna däremot vida större. Norrlandskommittén, som lät göra en jämförelse efter arealen utrönte därvid, att de skogsförbrukande bolagen proportionsvis mot andra fastighetsägare hade vida större areal än mantal och taxeringsvärde.

Man kan nu fråga sig om ej jämväl inom städerna förefinnes något behof att förekomma ett öfverhandtagande bolagsförvärf af fastigheter. År 1900 omfattade således exempelvis i Stockholm aktiebolags taxeringsvärde 14,8 procent af alla fastigheters taxeringsvärde. I allmänhet beror så pass höga siffror för städer på att industri och handel där ha säte i stor utsträckning och behöfva äga tomter för sina byggnader. Anledning till någon farhåga gifver endast den företeelse, som på senare tiden visat sig åtminstone i hufvudstaden, nämligen att aktiebolag bildats som ha till ändamål, icke att skapa nya bostadslägenheter, utan att genom inköp af bebyggda fastigheter skaffa aktieägarna en god utledning genom hyresinkomsterna. Ett sådant bolag kalladt Drott ägde vid slutet af förra året 40 sådana fastigheter. I allmänhet lära dylika bolag underhålla sina egendomar väl utan det knussel, som oftast utmärker enskilda husvärdar, och icke heller öfverraska de hyresgästerna med allt för nyckfulla uppsägningar och hyresförhöjningar. Men skulle det en gång gälla att hålla de nuvarande onaturligt höga hyrorna uppe och att hellre än att sänka dem låta lägenheter stå outhyrda, så kan man naturligtvis vänta större

uthållighet af sådana sammanslutningar. Någon verklig fara för att dylika fastighetsbolag skola så utvidga sig, att de i afsevärd mån dominera hyresmarknaden, torde dock knappast föreligga, såvidt nu kan skönjas. Undersökningen synes således böra fortfarande begränsas till landsbygden.

Tankar ha framkastats att vinna en begränsning i bolags jordförvärf på beskattningens väg. Sålunda föreslog för ändamålet herr Styrländer i Andra Kammaren åren 1899 och 1900 att i afvaktan på andra åtgärder jordbruksfastighet, som ägdes af bolag, måtte åsättas en särskild bevillning till beloppet lika med den vanliga bevillningen af dylik fastighet. Och sistnämnda år framhölls i en reservation till lagutskottets utlåtande om herr Åkerlunds motion såsom en möjlig utväg, att bolagen efter skäliga grunder pålades en särskild skogsskatt, som i mån af ägoinnehafvet ökades progressivt, så att det vid en viss punkt ej vidare lönade sig för bolagen att förvärfva ytterligare skogsmark. Herr Styrländers förslag förkastades bägge gångerna af båda kamrarna. Och projektet om en progressiv beskattning föranledde i Första Kammaren till den anmärkningen, att då något sådant kunde föreslås, så kunde man vänta hvad som helst.

En målmedveten sträfvan att på beskattningens väg nå enahanda mål innefattas i det på senaste tiderna äfven hos oss framförda yrkandet på en rationell jordvärdeskatt, hvarom längre fram kommer att ordas något.

Det ena goda förskjuter ej det andra. Kunde verkligen genom beskattning sättas en naturlig damm för det privata jordmonopolet, så är detta förträffligt, helst man då drabbar äfven enskilda personers allt för stora landvinningar. Men denna utväg står mera främmande för den allmänna meningen och är outredd och opröfvad i praktiken. Man får därför ej underlåta att begagna de utvägar, som ligga närmast till hands och i tid kunna leda till någonting, blott för att vänta på en dylik tankes ovissa framtidsöden.

Någon gång hör man framkastas, att bolagen gärna kunna få lägga under sig all jorden. Sedan går det nämligen lättare för staten, menar man, att återbörda till sig alltsammans. En dylik lösning bygger dock på ekonomiska ödeläggelser och mänskliga lidanden under generationer. Det lefvande lifvet sätter gränser, synes det mig, äfven för framsyntheten.

Med det ofvan sagda har jag således velat komma till, att en utredning bör ske om bolags jordförvärf på landsbygden äfven i de mellersta och södra delarne af riket. Denna utredning skall med

visshet för flera trakter ådagalägga ett öfverhängande behof af en lag om förvärfsförbud lika väl som i de nordligare delarne af landet. Men fråga kan vara, om ej för aktiebolag, som vill förvärfva jord för skogsbruk eller jordbruksdrift, bör i allmänhet och således äfven på andra ställen sökas Konungens koncession såsom lagberedningen föreslog. En lagstiftning i detta ämne torde dessutom såsom skett i norrlandslagen för säkerhets skull böra omfatta jämväl handelsbolag och föreningar för ekonomisk verksamhet.

I detta sammanhang måste också framhållas önskvärdheten af

b) *Utvidgadt förbud för bolag att förvärfva fastighet på landet i Norrland och Dalarna.* Mången tycker måhända, att förenämnda lag af den 4 maj 1906 är för ny för att man redan skall börja tumma på den. Men förhållandet var, att de yrkanden om ett vidsträcktare förbud, som vid förra riksdagen framburos, i själfva verket hvarken inom lagutskottet eller i kamrarne förunnades någon realitetsbehandling på grund af ovissheten om det öde, Första Kammaren tillämnade saken i sin helhet. Hvarje uppskof betyder dessutom på detta område att man kommer för sent. Det är därför befogadt att återkomma till den af bland annat 33 representanter för Norrland och Dalarna år 1906 väckta motionen.

Enligt lagens 3 § är *medgifvet för bolag och förening att fortfarande förvärfva den del af ett hemmans afrösningsjord med impedimenter, som ej är att, på sätt i paragrafen närmare bestämmes, hänföra till stödskog och odlingsområde.* Lagen verkar i alla fall såsom totalförbud i en del orter särskildt i kustbygderna och storsjöbygden. Men i öfriga trakter komma från $\frac{1}{2}$ och ända till $\frac{5}{6}$ af de återstående bondehemmanens skogsmarker att få fortfarande öfvergå till sågverksindustrien.

Tidigare hade dock önskingarne samlat sig kring ett totalförbud. Andra Kammaren antog åren 1901 och 1903 en provisorisk lag i detta syfte. Norrlandskommitténs särskilda hemställan af år 1901 gick i samma riktning. De talrika kommunalstämmobeslut, mötesresolutioner och petitioner, som år 1901 och äfven sedermera i orterna kommit till stånd, förordade, ofta i de kraftigaste ordalag, ett totalförbud. Och samma hemställan framfördes till regeringen år 1905 af den stora daladeputationen, bestående af ombud, som för ändamålet utsetts af kommunalstämmorna i tolf socknar inom öfre Dalarna.

Lagens bestämmelse grundar sig på ett af majoriteten inom norrlandskommittén framfördt medlingsförslag. Kommittén sade sig däri- genom ha gifvit de tidigar förslagen »en väsentligen reducerad form» och framhöll, att med dess förslag »i skogsbygderna ännu ansenliga skogs-

områden komme att stå trävarurörelsen till buds». Häremot reserverade sig uttryckligen två ledamöter i kommittén, hvilka förordat totalförbud eller eventuellt hembudsskyldighet till stat och kommun af medgifna bolagsförvärf. Äfven två andra ledamöter i kommittén, ha i förra årets motion angifvit att de varit och äro af den mening, att förbudslagstiftningen bort gifvas en vidsträcktare omfattning. I sitt yttrande öfver kommittéförslaget hemställde jämväl länsstyrelsen i Jämtlands län om totalförbud. Den fann, att den ifrågasatta inskränkningen skulle »i hög grad försvaga förbudets verkan», i det att om det tillätes bolag och föreningar att fortfarande förvärfva all den afrösningsjord, som ej bör betraktas såsom stödskog eller odlingsområde, den jordbrukande befolkningens ställning skulle komma att alltmer försvagas genom försäljning till trävarubolagen af den öfriga jorden.

Bolagens jordförvärf i Norrland och Dalarne måste ju också redan nu anses mer än tillräckligt stora, och genom att få förvärfva ytterligare fastigheter, skulle deras ekonomiska, sociala och politiska öfvermakt ytterligare stärkas på bekostnad af bondeståndet och den öfriga befolkningen. Egendomligt är ju äfven, att sedan staten medelst afvittringarne velat gynna bondeståndet genom stora skogsanslag och nybyggesupp-lätelser »för landets uppodling och bebyggande», så har staten nu stiftat en lag, som vill befrämja, att ytterligare stora delar af dessa skogsmarker, utöfver de för sitt ändamål redan förlorade, må »stå trävarurörelsen till buds». I själfva verket är detta endast ett upprepande, ehuru i mindre omfattning, af samma statsklohet, som i sin tid anfördes för nu gällande ägostyckningslags uppgift att i de norrländska bygderna skilja inägorna från skogsmarken och därigenom bereda hemmansägaren tillfälle att, såsom det hette, »efter skogens försäljning» kunna kvarsitta med äganderätt å gården.

Lagens bestämmelse att i Dalarne prigsifva just de s. k. utskogarne är ock särskildt betänkligt. Därigenom uppmuntrar och underlättar staten till att afhända befolkningen dessa vid skiftena redan afrösade skogar, som på många ställen utgöra den värdefullaste egendomen och därför äro för befolkningens utkomst väl behöfliga. När skogsmarkerna i Dalarnes skogssocknar storskiftades hette det gemenligen från alla håll, att socknemännen hade »af jordmån klimat, beskattnings- och försörjningsbehof» eller liknande anledningar påkallade anspråk att komma i besittning af hela sockenområdet. Detta medgafs därför af kronan. Men nu handlar staten i bestämd strid med sin då uttalade öfvertygelse. Då byarne dessutom efter mycket godtyckliga grunder tilldelades skog under de olika benämningarne hemskog, fäbodeskog

och utskog, kommer lagen att för skilda byar verka särdeles ojämnt. Opinionen bland befolkningen är äfven den, att förbudet bör omfatta utskogarne.

Det gifves emellertid ett skäl, för att möjligen ej taga helt afstånd från tanken på en tudelning af skogsanslaget. Man är ju tämligen ense om, att det icke varit gagneligt för bönderna, att de fått så stora skogsanslag till fri disposition, utan att en väsentlig del bort afsättas till allmänningar. Här skulle nu ett icke oviktigt steg kunna tagas för att godtgöra denna försummelse. Äfven kommittén framhöll, att det vore lyckligast, om den öfverloppsmark, som kommittén undantagit från förvärfsförbudet, kunde komma att fylla sin naturliga bestämmelse genom att ombildas till allmänningar. Därför hemställdes af två dess ledamöter, att viss efter undersökning bestämd skogsmark skulle få undantagas från förbudet, dock under villkor, att staten eller kommunen berättigades inlösa marken för den betingade köpeskillingen. Kommunen skulle hafva företrädesrätt att öfvertaga köpet, och detta helst underlättas genom låneunderstöd af statsmedel. Ville kommunen eller staten icke förvärfva marken, så öfverginge den definitivt till köparen. En dylik föreskrift kan därför lämpligen gifvas för den mark, som enligt lagen får förvärfvas.

Med en sådan anordning skulle det öfverensstämman att stadga totalförbud för socknar, där vid afvittringen en afsevärd del af hemmanens skogsanslag redan afsatts till skogsallmänning. Dessa socknar äro inom Norrbottens län de sex lappmarkssocknarne jämte Pajala, Muonionalusta och Tärendö socknar samt inom Kopparbergs län Svärdsjö, Envikens, Lima, Transtrands, Orsa och Älfdalens socknar samt Särna socken med Idre kapellag. De ofvanför den så kallade odlingsgränsen inom Västerbottens lappmark belägna delarne af Dorotea, Vilhelmina, Stensele och Sorsele socknar komma alldeles ur räkningen, ty där skall enligt Riksdagens nyligen fattade beslut all skogen, utom husbehofsskog, afsättas till gemensamhetsskogar.

Beträffande lappmarkerna tala viktiga skäl för, att under hvarje förhållande ett totalförbud bör utfärdas för dessa trakter äfven om några allmänningar ej afsatts såsom är fallet inom de Västerbottens lappmarkssocknar, där afvittringen redan fastställts. Lappmarksskogarnas afvittring är en sorglig historia. Landshöfding Widmark den äldre framhöll i en underdånig berättelse af år 1860 »att det vore af stor och djup betydelse för orten och det allmänna, det skogen inom lappmarkernas vidsträckta skogsland framgent blefve kronans egendom». Men statsmakterna skulle gå en medelväg, och bestämde år 1873 i

sammanhang med beslut om lappmarksskogarnas afvittring, att den skog, som utskiftades utöfver husbehofvet, endast fick tillgodonjutas efter utstämpling. Därigenom trodde man sig hafva vunnit å ena sidan, »att bonden skulle af skogsbruket hafva en nödig befunnen biförtjänst, då hans jordbruk slog fel», och å andra sidan, »att skogen ej skulle sköflas och bonden ej blifva prisgifven åt skogsköpare». Det gick dock icke så, utan tvärtom. Genom att kronan afhände sig sin äganderätt, blefvo egendomarna prisgifna åt skogsköpare, som af bönderna förvärfvade utstämplingsrätterna och äfven hemmanen. På detta sätt äro i de flesta lappmarkssocknarna, utom större delen af utstämplingsrättigheterna, redan inemot hälften eller därutöfver af själfva hemmanen i trävarubolagens ägo. Och hvad angår det förmenta skyddet mot skogens sköfling, som skulle vinnas genom utstämplingstvänet, så har den stora politiken efter afvittringarnas afslutande i lappmarkssocknarna kännetecknats af skogsköparnes ständiga anlopp för att erhålla den största möjliga utstämpling, oafsedt hvad skogarna tälde i afverkning.

Lappland är ock ett land för sig, det märkes snart, när man rest där något med öppna ögon. Man känner, att det är ett ungt, ännu icke exploateradt land, där äfven de bästa bosättningsmöjligheterna icke hunnit tagas i anspråk. Däraf förklaras befolkningens synnerliga ifver för nya bosättningar, deras framträdande fiendskap mot bolagens jordförvärf och deras alldeles särskilda intresse för norrlandsfrågans lösning. Folkökningen är ock mycket stark i Lappland i följd af det synnerligen stora antal barn, som födas i familjerna. Detta folks enda framtidsförhoppningar grusas genom bolagsförvärfven. Härtill kommer, att i lappmarkerna såsom den nordligaste och mest aflägsna landsändan folket otvifvelaktigt mer än annorstädes behöfver ett stöd af skogen i tider af felslagna skördar och att bland annat för detta ändamål där införts ett särskildt skogshushållningssätt, nämligen utstämplingstväng. Det var bolagens arrendatorer och de bönder, som afhändt sig sina utstämplingar, hvilka behöfde bistås i följd af 1902 års missväxt. Man bör ock komma ihåg, att, såsom utredningen ofvan visar, lappmarksskogarne ostridigt varit i sin helhet kronans egendom och att det öfvervägande antalet hemman därstädes bevisligen uppkommit af nybyggen, som kronan upplåtit under en jämförelsevis sen tidsperiod. Slutligen har staten helt nyligen låtit afvittra lappmarksskogarne, och detta i den bestämdt uttalade afsikten att stärka bondeståndet och hindra, att bönderna fölle offer för skogsköpare. Det är under alla dessa omständigheter och med hänsyn till, att bolagen redan med

äganderätt förvärfvat inemot hälften af hemmanen, mer än underligt, att staten nu skall genom sin lagstiftning uttryckligen förklara, att en stor del äfven af de återstående bondeskogarne böra få stå trävaruindustrien till buds.

I afseende på sin omfattning gör lagen i öfverensstämmelse med norrlandskommitténs förslag, äfven den inskränknigen, att *Gäflleborgs län ej inbegripes under förbudet* med undantag dock för Ofvanåkers, Voxna, Los, Färila, Ramsjö och Hassela socknar samt Hamra kapellag. Detta motiverades af kommittén därmed, att dessa socknar skulle »förete den typiska norrländska karaktären» och att förhållandena inom länet i öfrigt skulle vara så pass stadgade, att någon egentlig fara för bondeståndets framtid icke kunde anses föreligga.

Häremot måste dock erinras, att bolagsförvärfven ha inom detta län gått lika långt som inom de öfriga länen. Och icke heller kan ur kommitténs statistik hämtas något fog för dess åtskillnad. Den visar nämligen, att förvärfven stadigt fortgå äfven i många socknar, som ej skulle inbegripas under lagen. Inom t. ex. Ljusdals socken hade trävaruindustriens, till hufvudsaklig del aktiebolags, jordförvärf under tiden 1885—1900 ökats från 12,2 till 41,1 procent af hela mantalet. Detta kan knappast kallas för stadgade förhållanden. Inom länet är också skogsmarken särdeles växtlig, hvilket ju måste särskildt locka till köp.

De äldre förslagen omfattade hela länet, helst detta likaväl som de öfriga norrländska länen undergått afvittring. Tre reservanter inom kommittén vidhöllo denna ståndpunkt jämväl i det slutliga betänkandet. I sitt utlåtande öfver kommittébetänkandet har länsstyrelsen förklarat sig icke kunna instämma i åsikten, att endast i de uppräknade socknarna bolagens jordförvärf skulle behöfva motarbetas, ity att detta förvisso vore önskligt äfven inom andra delar af länet, såsom den af kommittén framlagda utredningen nogsamt ådagalade.

I 1906 års motion påyrkades därför förbudets utsträckande till hela länet, därvid dock på hemställan af vissa representanter för detsamma alternativt hemställdes, att åtminstone vissa särskildt hotade socknar såsom Ljusdal och Bjuråker måtte ytterligare medtagas under förbudet. Uppenbarligen är lagen icke heller i detta afseende tillfredsställande.

Förbudet bör således enligt min mening utsträckas på sätt 1906 års motionärer yrkade och lagen således ändras i öfverensstämmelse därmed.

2. Jordbruket på bolags och skogsspekulanter redan förvärfvade hemman.

När bolag förvärfvat bondehemman företrädesvis för att tillgodogöra sig skogsafkastningen, uppstår oftast ett jordmonopol, som missbrukar sin besittning till skada för de ändamål jorden bör tjäna. Jordbruket försummas på den redan brutna inägojorden, möjligheter till ny odling blifva ej tillvaratagna och den landbo eller arrendator, som sättes på gården, blir lätt en underdånig man, hvilken förlorar sin friboenhet och intresse för sina egna och samhällets lifsangelägenheter. Antingen inställa sig alla tre följderna eller ock någon af dem. Och då inträder, såsom Limafolket i Dalarne är 1875 uttryckte sig, nödvändigheten att tillse »hvilka medel böra tillgripas för att folket i en framtid kan undgå att blifva torpare under bolagen».

Målet måste då blifva att återföra jorden i sina naturliga brukares besittning. Och då fastighetsägare, som icke ha jordbruk till yrke, i stor utsträckning förvärfvat bondehemman och fortfarande vilja behålla dem, så böra de äfven få underkasta sig, att kontroll öfvas, hur de förvalta det nationalkapital, som ligger i odlad och odlingsbar jord, och hur de behandla folket, som skall bruka den. Bolag äro dessutom tillkomna endast genom statens bolagsstiftning och de få därför finna sig i de förändringar i denna lagstiftning, som påkallas däraf, att de gå utöfver sina uppgifter.

Norrlandskommittén föreslog för sådant ändamål:

a) Nya föreskrifter om ägostyckning, föranledda af erfarenheten att bolagsförvärfven gifva anledning till ägostyckningar, som ej ta någon hänsyn till jordbruket. Förslaget förbjöd därför att vid ägostyckning hemmans inägojord fick läggas till olika lotter på sådant sätt, att jordbruket därigenom led väsentlig skada. Vidare skulle tillses att hvarje lott, som erhöll inägojord, därutöfver tillades husbehofsskog, tjänlig odlingsmark och erforderligt bete.

Till förekommande, att ägostyckningar enligt gällande lag påskyndas, innan de nya bestämmelserna hinna antagas, har år 1905 antagits en lag om inskränkning i sättet att erhålla ägostyckning inom Norrland. Och för att ej de ifrågasatta bestämmelserna skulle vid köp kunna kringgås genom anlitaandet af jordafsöndring, föreslog kommittén vissa ändringar i stadgandena om jordafsöndring. Ett dylikt förslag har framlagts för 1907 års riksdag.

b) En särskild arrendelag, afsedd att bereda arrendatorerna på småbondehemman i bolagsägo en tryggare och mera oberoende ställning

samt att tillika i sin mån förhindra, att bolagen af obenägenhet för de nya ägostyckningsbestämmelserna underlåta försälja hemmanets jordbruk och behålla arrendesystemet.

c) En vanhäfdslag till förekommande såväl att skogsindustriens jordbruk vanhäfdas som att denna industris målsmän eller vissa bland dem, af ovilja mot både ägostyckningslagen och arrendelagen, i stället för att sälja eller åtminstone utarrendera jordbruket enligt de nya föreskrifterna låter det torftigt skötas af någon rättare eller ock ligga obrukadt och alldeles förfalla.

d) En expropriationslag. De förenämnda tre lagförslagen bygga på, att de redan befintliga jordbrukslägenheterna å bolagshemman återbördas åt bondeståndet på frivillighetens väg. För att det skall blifva något allvar af dylika åtgärder måste dock bakom dem stå en expropriationslag såsom ett yttersta medel. Ännu oundgängligare är en dylik lag om man, såsom vederbör, vill förvärfva åt odlare jämväl de odlingslägenheter, som ligga obegagnade å bolagshemman. Kommitténs majoritet föreslog expropriationslagstiftning endast för det sista ändamålet. Reserverter förordade sådan för båda ändamålen äfvensom för kompletteringar af äldre ägostyckningar, som skett på ett otillfredsställande sätt.

I den mån nu inom mellersta och södra delarne af landet finnas trakter, där det är angeläget att förekomma och hejda bolagsförvärf, är det klart, att undersökning äfven här bör ske, huruvida ej åtgärder af ofvan angifven art äro påkallade i afseende å bolagens redan förvärfvade fastigheter. Ett dylikt ingripande är dessutom särskildt för sig af betydelse för orter, där man möjligen förmenar att något förvärfsförbud ej behöfver genomföras, därför att bolagen redan åtkommit så godt som all fastighet, som de kunna antagas ha intresse af att förvärfva. Många sådana trakter finnas. Ehuru norrlandskommitténs förslag om förvärfsförbud undantog södra Dalarne och större delen af Gefleborgs län, omfattar däremot af angifven anledning förslagen till arrende-, vanhäfd- och expropriationslag äfven dessa trakter. Det är också en känd sak, att inom flera bolagsorter i mellersta och södra delarne af riket förekomma dylika missförhållanden. Äfven för jordbruket ödeläggande egostyckningar inrapporteras såsom från Värmland.

Säkerligen skall det häremot erinras, att i åtskilliga trakter såsom på vissa gamla bruksområden i Värmland bolagsarrendatorerna kunna sägas hafva det lika bra eller till och med afsevärdt bättre ställdt än de själfägande bönderna på samma orter. Detta lär bero

på att de förre innehafva större ägor och ej kunnat belasta dem med in-tecknad gäld samt äfven sedan gammalt ha billiga arrenden och tillåtas öfverta arrendet son efter far, under det bondehemmanen skiftats till allt för små besutenheter och dessutom besväras af in-teckningar. Ingen vet emellertid hur länge det på dylika bolagshemman får fortgå såsom nu. En närmare undersökning skall kanske också visa, att jord, som kunnat bereda många lifsuppehälle, får ligga obrukad samt att jordarbetarne lefva i ett tryckande beroende, som försämrar befolkningens karakter och arbetsenergi. Men är på vissa orter allt godt och väl, så kan det för en dylik ort ej bli någon börda att ingå under en lagstiftning, som närmast syftar att lyfta äfven andra orter till en lika tillfredsställande ståndpunkt.

En utredning måste således ske om dessa saker jämväl i de mellersta och södra delarne af riket samt därefter vidtagas de åtgärder, hvartill utredningen kan föranleda. Härvid bör, såsom norrlands-kommittén föreslagit för Norrland, medtagas jämväl sådana hemman, som förvärfvats af enskilda personer uppenbarligen endast i syfte att tillgodogöra sig skogsafkastningen. En ägare af ett skogshemman, hvilken ej är mantalsskrifven på detsamma, är vanligtvis att hänföra till den sistnämnda kategorien.

3. Anskaffandet af erforderlig tomtmark.

Att på en mängd ställen i vårt land enskildes jordmonopol lägger hinder i vägen för anskaffandet af oundgängliga byggnadstomter för olika ändamål, är en bekant sak. Tid efter annan har detta missförhållande också framförts till myndigheters öfvervägande. Man har emellertid merendels stannat vid att rikta sin uppmärksamhet på saken och ej vågat sig på några effektiva åtgärder, ehuru väl vid nästan hvarje tillfälle ordet expropriation ej kunnat undgå att komma till tals i förhandlingarna. Några exempel må här anföras på fall, där behovet af ett ingripande offentligent gjort sig gällande.

1) *Fisklägena i Göteborgs och Bohuslän.* År 1896 väcktes af herr J. A. Johansson i Bastholmen m. fl. representanter för länet en riksdagsmotion om utredning bland annat, huru på lämpligaste sätt fiskeribefolkningen i länet kunde beredas äganderätt till de tomter, å hvilka dess bostäder och andra för fiskets bedrifvande nödiga byggnader voro uppförda. Såsom skäl anfördes nämnda befolknings beroende af de enskilda jordägarna och om detta ej gällde i samma grad för de fiskelägen, som

lägo å den Hvitfeldtska stipendiinrättningens mark, så gällde äfven där liksom i öfriga fall den olägenheten, att tomtinnehafvarne i brist af äganderätt till marken ej kunde inteckna grunden och därigenom skaffa sig erforderliga lån, särskildt behöfligt, då en fiskare exempelvis under storm förlorat sin redskap. Motionärerna betonade, att endast två utvägar funnos: frivillig öfverenskommelse med jordägarne eller statens expropriering af tomtplatserna för fiskarens räkning. Riksdagen beslöt i anledning häraf begära en utredning angående ifrågasvarande fiskeribefolknings bostadsförhållanden.

Vederbörande befallningshafvande anmodades härefter afgifva förslag i ärendet samt bemyndigades tillkalla tre sakkunnige. Dessa senare afgåfvo sitt utlåtande den 21 januari 1898.

Af detta utlåtande inhämtas att fiskeribefolkningen i länet år 1897 utgjordes af 26,924 personer, hvilka hade åt sig uppförda 5,609 boningshus samt 1,986 sjöbodas, magasin och salterier, dessa senare här nedan upptagne med gemensam benämning sjöbodas; att häraf voro belägna å fri och egen grund 1,453 boningshus och 430 sjöbodas, å kronojord 726 boningshus och 251 sjöbodas, å Hvitfeldtska stipendiinrättningens hemman eller lägenheter 1,197 boningshus och 630 sjöbodas samt å ofri grund, som tillhörde enskilde, 2,233 boningshus och 675 sjöbodas. Af de å ofri grund belägna byggnaderna var endast med 317 boningshus och 128 sjöbodas förenad intecknad nyttjanderätt till grunden, hvaremot för öfrige 1,916 boningshus och 574 sjöbodas icke fanns betryggad besittningsrätt till grunden.

Rörande fisklägena å kronans jord samt stipendii-inrättningens hemman framställde kommitterade förslag, som skola i en annan motion (n:o 158 sid. 11) af mig beröras. Beträffande *fiskelägen å enskild ofri grund*, så medgåfvo kommitterade, att det finnes en stor mängd husägare, för hvilka det icke blefve möjligt att på frivillighetens väg förvärfva äganderätten till tomterna eller på annat sätt förskaffa sig en betryggad besittning af dem. Den enda återstående utvägen eller expropriation funne kommitterade dock strida emot principen att tillåta expropriation endast för behof, som i någon mån kunde anses såsom allmänt. Åtgärden skulle dessutom obehörigen ingripa i andra lika berättigade intressen. Det syntes ock olämpligt att stifta en undantagslag för att för ifrågasvarande fiskeribefolkning afhjälpa missförhållanden som ägde rum å flera andra fiskelägen och mångfaldiga ställen inuti landet. Då staten dock borde på något sätt ingripa förordades dels att statslån måtte beviljas samhälle, hvartill fiskläge hörde, för att därmed inköpa tomterna, hvilka fiskarne därefter skulle äga rätt att tillösa sig och

dels att statsanslag måtte beviljas enskilde fiskare såsom bidrag till husflyttning, när hinder mött för honom att för skäligt pris inköpa grunden till hans hus. Befallningshafvande, som vitsordade att med dessa förslag en lösning i många fall icke blefve möjlig, förordade dem dock på de anförda skälen.

Hvad det sedan blifvit af denna angelägenhet är icke vidare känt. Förmodligen har den domnat af i något embetsverk. Emellertid har i fiskläget Fjällbacka samhället lyckats inköpa marken af hemmansägarna, hvarefter försäljningar från det inköpta området skett till åborna.

2) *Fisklägen i Blekinge län.* Dessa fisklägens bostadsförhållanden ha också låtit åtskilligt höra talas om sig. En särskild framställning till Konungen från fiskare å fisklägen inom Mjellby socken om åtgärder i ändamål, att fiskarebefolkningen i länet måtte kunna förvärfva äganderätt till sina boningsplatser, remitterades till egnahemskommittén.

Ehuru denna kommitté såsom ofvan erinrats ej fattat sin uppgift så, att den borde föreslå åtgärder jämväl mot jordmonopol, så kom den sålunda i denna enskilda punkt mot sin vilja något in på saken. På kommitténs uppdrag besökte en af dess ledamöter herr Pantzarhjelms år 1900 åtskilliga fisklägen i Blekinge skärgård. I den häröfver afgifna reseberättelsen framhölls, att frågan hade särskild aktualitet företrädesvis å fisklägena i västra skärgården. Petitionärernas från Mälby framställning gick ut på att, där godvillig uppgörelse ej kunde ske, få medelst expropriation tillösa sig erforderlig mark. Af myndigheter och fiskarebefolkningen själf framhölls också allmänt, att jordägarna mångenstädes voro särdeles obilliga i sina fordringar för jordupplåtelse och att ringa utsikt förefunnes för godvillig öfverenskomelse. Det syntes därför som om saken här icke kunde ordnas på egnahemsvägen, sådan kommittén tänkt sig densamma, utan att andra särskilda åtgärder erfordrades. Herr Pantzarhjelms hade emellertid på Hanö fiskläge uppgjort prelimilärt köpekontrakt med jordägaren om förvärfvande åt staten af 10 tunnland jord, omfattande hela det där belägna fiskläget, och han trodde att om allvarliga försök gjordes skulle man komma längre, än som skett, äfven på frivillighetens väg. Främst fordrades dock möjlighet att frigöra frånstyckad mark från inteckning, som besvärade stamhemmanet. Under förutsättning att detta kunde ske och att fiskeribefolkningen i fråga om rätt till det af kommittén förordade statsunderstöd likställdes med landtbruksarbetare, samt att staten erhöll rätt att från enskilde inköpa större jordområde för att styckas och till enskilde återförsäljas, så trodde herr Pantzarhjelms för sin del, att några särskilda åtgärder utöfver dem, kommittén hade för afsikt att föreslå, ej voro erforderliga.

I sitt betänkande yttrade kommittén i detta ämne endast, att för ett nöjaktigt ordnande af särskildt fiskarebefolkningens bostadsförhållanden torde på många ställen vara nödvändigt, att staten inköpte hela jordområdet och sedan lämnade befolkningen tillfälle att af staten förvärfva tomter. Nyligen hade så till allmän belåtenhet skett vid Hanö. I afvaktan på afgörandet af frågan om åtgärder i allmänhet från statens sida till beredande af förbättrade bostadsförhållanden för fiskarebefolkningen borde af egnahemslänemedel någon del användas till att vid fisklägen inköpa jord för ändamålet. De bestämmelser, som kommittén sålunda funnit behöfliga närmast med afseende på fisklägen, borde äfven gälla andra platser, där förhållandena voro likartade.

Detta kommitténs uttalande återgafs i den kungl. propositionen vid 1904 års riksdag om egnahemslån, men någon hemställan i anledning däraf gjordes icke. Frågan blef således då helt och hållet obeaktad.

3) *Stationssamhällen.* De bekymmer, som i en mängd sådana samhällen vållas af att samhället eller husägarne ej äga tomtmarken, framdrogos förra riksdagen af smålandsrepresentanten hr Olsson i Blädinge. Man förstår också väl, hur ett dylikt sakernas tillstånd kunnat uppstå. En stor del järnvägsstationer utveckla sig till knutpunkter för rörelsen. Folk måste bo där och då ingen ordnat saken på förhand, så får man på nåd och onåd underkasta sig jordägarens godtfinnande.

Representanter från vidt skilda håll vittnade i Andra Kammaren om enahanda erfarenheter från sina hemorter. Expropriation framhölls af många såsom enda botemedlet. En reservation i lagutskottet, som i motiveringen förordade expropriationsåtgärder, samlade ock 87 röster, under det utskottets afstyrkande förslag bifölls med 98 röster, sannolikt till stor del äfven på formella grunder. Men i Första Kammaren fanns ej en enda behjärtad man, som ansåg det böra spillas ens ett ord på den för många människor så viktiga saken.

4) *Samhällen vid sågverk och lastageplatser.* Under förenämnda debatt framhölls att äfven inom dylika samhällen rådde i stor utsträckning enahanda missförhållanden. Det fanns äfven här samhällen där husägarne icke hade någon skriftlig upplåtelse rätt till tomterna. Ett sådant samhälle är exempelvis Djupvik i närheten af Umeå.

De olägenheter, som sålunda förefinnas i vidt skilda delar af landet, gälla först redan bebyggd tomtmark. I stora fisklägen och äfven andra samhällen ha innebyggarna endast muntlig upplåtelse eller tyst samtycke af jordägaren att hålla sig till. Där skriftliga kontrakt

förekomma äro de ofta af obilligt innehåll och prisgifva sannolikt i de flesta fall husägaren vid kontraktstidens utgång åt jordägarens godtycke. En mängd exempel på prejeri och utpressning ofta af uppörande art anföres också. Och äfven där något dylikt ej hittills inträffat, hvilat dock en beständig otrygghet öfver samhällets grundval för framtiden.

Men äfven för sådana samhällens oundgängliga utveckling lägger markägarens jordmonopol obehöriga hinder och ibland kanske också för deras uppkomst.

Hvad skall då göras? Svaret härpå har gifvits nästan hvarje gång frågan afhandlats. Det finnes blott ett medel: tvångsåtgärder från statens sida. Ofta ha enväldshärskare och under revolutionstider folket själf ingripit i jordfrågan genom mer eller mindre omilda åtgärder vanligen sammanfattade under namnet reduktion. I våra dagar söker man i allmänhet såvidt möjligt tillgodose det allmännas kraf genom *expropriation* det vill säga lagstadgad skyldighet för jordägare att afstå erforderlig jord mot ersättning för markens värde. Tankar framkomma ock särskildt från en viss nationalekonomisk skola att bryta jordägarens makt och obillighet genom jordvärdebeskattning. Denna utväg leder kanske också till målet men kan såsom ny och opröfvad hos oss sannolikt ej vara något att vänta af för den närmaste tiden.

Vill man i det närvarande komma någon vart, är det sålunda på expropriationens väg man har att närmast inslå. I den riktningen går också den allmänna meningen såsom framgår af framställningen här ofvan.

I fråga om expropriationsrättens omfattning äro de olika ländernas lagstiftningar tämligen öfverensstämmande därutinnan, att den är tillåtlig för tillgodoseende af ett viktigt allmänt intresse. De skilja sig däremot åtskilligt, när det gäller att bestämma, hvilka allmänna intressen kunna anses vara af den vikt, att de gifva berättigande åt expropriationsåtgärder. Afgörandet blir här icke en principfråga, utan en lämplighetsfråga. I allmänhet torde kunna sägas, att expropriationsrätten utsträcker, i den mån nya behof af densamma uppstå eller redan förefintliga behof uppenbaras för folkmedvetandet.

I vår lagstiftning gäller enligt 1866 års förordning, att expropriation får äga rum af jord för rikets försvar, allmän väg, hvartill äfven räknas järnväg, bro, hamn eller lastningsplats, torg eller gata i stad, uttappning eller sänkning af sjö, strömrrensning, farled eller annan vattenledning, allmän byggnad eller dylikt allmänt behof äfvensom af flygsandsfält. Enligt gruflagstiftningen är jordägare skyldig till inmutare af malmfyndighet afstå visst utmål samt plats för väg och

kraftledningar. Lagen af år 1879 om dikning och annan vattenafledning innehåller närmare föreskrifter om de inskränkningar i jordäganderätten, som jordägaren får underkasta sig vid dylika företag till förmån för andra jordägare. I 1880 års vattenrättsförfattningar meddelas enahanda stadganden rörande bortledande af vatten för någon orts förseende med dess behof af vatten för farled eller flottled eller för annat allmänt behof. Jämlikt en år 1890 utfärdad lag kunna föreskrivas förändringar i fast egendoms bruk i syfte att förebygga fara för förorenande af vattenledning, som anlagts för någon orts behof, med rätt för jordägaren att, om han så vill, hellre påfordra hela egendomens inlösning. Enligt 1902 års lag om elektriska anläggningar är jordägaren skyldig afstå eller upplåta jord för framdragande af elektrisk ledning i och för någon orts förseende med belysning eller drifkraft eller för dylikt ändamål eller för beredande af drifkraft åt sådan industriell anläggning, som finnes vara af större betydelse för det allmänna. Lagstiftningen af år 1903 om skyddsskogar förutsätter också, att dylika skogar skola inlösas af det allmänna, om ägaren föredrager detta framför att tåla lagens begränsning af sin äganderätt.

Bland de olika ändamål, för hvilka enligt vår lagstiftning jord tvångsvis skall afstås, finner man sålunda äfven uppgifter, som afse att indirekt gagna såväl jordbruket på landet som bosättningarna i städer och liknande samhällen. Nästa steg kan då här lätt tänkas blifva att vid uppkommet större behof expropriera jord för att bereda tillgång till själfva den mark, som erfordras för bildande af jordbruk eller bostadslägenheter. Norrlandskommittén har i sitt förslag brutit isen i fråga om jordbrukslägenheter. Lika nära till hans ligger det att medgifva expropriation icke blott för allmänna byggnader såsom redan nu är tillåtet utan ock för ett helt samhälles allmänna bebyggande. Särskildt är det ett viktigt allmänt intresse att ingripa åtminstone, där missförhållandet mera allmänt gör sig gällande.

Det har härvid ofta framkastats, att man borde omedelbart bereda husägarne laga rättighet att själfva förvärfva marken. Detta kan visserligen låta tänka sig, men är af såväl principiella som praktiska skäl knappast att tillråda. Expropriationsrätt för privatpersoner strider för mycket mot gällande rättsuppfattning. Erhåller småfolket oinskränkt äganderätt till tomterna, så lurar dessutom alltid en ny fara, att tomterna kunna af smarta affärsmän småningom uppköpas och således ett nytt jordmonopol uppkomma. Man bör för öfrigt här icke blott tänka på husägarne. Saken berör äfven desses hyresgäster,

i den mån tomterna användas till uppförande af större hus i stället för enbart egnahemslägenheter. Det kan nämligen lätt inträffa, att om staten träder emellan för att trygga de förre, så skola de i sin ordning begagna sitt monopol till att genom fastighetshandel eller eljest göra tillvaron bekymmersam för samhällets obesuttna befolkning.

Saken synes därför böra ordnas så, att det samhälle, hvarom är fråga, eller eventuellt staten erhålla expropriationsrätt till marken. Det må sedan blifva en öppen fråga, hur det allmänna bör disponera densamma till förmån för de enskilde. Enligt min uppfattning bör det allmänna helst behålla äganderätten för att kunna för framtiden reglera förhållandena. Detta hindrar ej, att former för upplåtelser kunna utfinnas, som gifva lika stor trygghet som den fulla äganderätten till marken. I själfva verket blir tryggheten för framtiden mycket större då den förekommer jobberiet och alla de utpressningar, som följa i dess spår.

Af framställningen här ofvan framgår också, att en ganska allmän uppfattning råder, att det är stat och kommun som skola i första hand förvärfa marken. Exempelen från Hanö i Blekinge och Fjällbacka i Bohuslän visa, att man vid frivilliga uppgörelser sökt gå tillväga på detta sätt. I förra fallet köpte staten och i det senare det samhälle som saken rörde. Däremot synes det vara särdeles motigt att få rotfäste för den tanken, att det allmänna också skall behålla äganderätten till marken.

I alla de fall, där expropriation får anlitas, undanröjes de stora hinder för tomtförsäljningar, som möta i svårigheten att få tomterna befriade från stamhemmanets inteckningar. Lagen föreskrifver nämligen, att exproprierad jord är fri från inteckningar samt att ersättningen skall afsättas till fördelning mellan inteckningshafvare. Genom införandet af den nu ifrågasatta expropriationsrätten kan man i en mängd fall vinna den möjlighet att frigöra fastighet från gemensam inteckning hvarom 1900 års riksdag begärde utredning och förslag.

Det bör till sist erinras om, att en expropriationslagstiftning på detta område sannolikt liksom de flesta expropriationslagar får största betydelsen genom sin blotta tillvaro, i det att därigenom framtingas godvilliga uppgörelser.

Det slutyckande, hvori den nu gifna framställningen skall utmyнна, borde helst gå rakt på sak d. v. s. expropriation. Men med kändedom om svårigheten för en ny fråga att slå igenom i riksdagen, om man ej vid tvekan får tillfälle att blunda i språnget, så finner jag mig af opportunitetsskäl föranlåten att i klämman inblanda äfven det sedvanliga samlingsordet »åtgärder».

4. Fideikommissstiftelser i fast egendom.

Ett särskildt slag af jordmonopol bilda jordfideikommissen. De lägga på visst sätt en ännu fastare »död hand» öfver den jord, de omfatta, än andra jordmonopol. Ty lefvande släkten, jordens innehafvare inbegripen, kunna ej göra något åt dem. Det är »död mans vilja», som ur sin graf med föråldrade regler binder kommande tider i fullföljandet af deras uppgifter.

Fråga om afskaffandet af de fideikommissstiftelser i fast egendom, som tillkommit före 1810, har på senare tiden väckts i riksdagen icke mindre än elfva gånger. Första gången eller år 1882 afslogs förslaget af båda kamrarna. Men de öfriga tio gångerna har förslaget alltid bifallits af den andra kammaren och lika regelbundet afslagits af den första.

Orsakerna till detta nedslående resultat ligger nog ej ensamt i förstakammarpolitikens traditionella motstånd i det yttersta mot reformer, som krävas af nya uppfattningar och förhållanden. Felet är nog också att de skäl, som hufvudsakligen åberopats till stöd för de i Andra Kammaren väckta motionerna, varit äfven på sitt sätt gammalmodiga eller, om man ej vill begagna detta uttryck, tämligen obetydliga. Då debatterna i Första Kammaren mest rört sig om dessa skäl har det ej varit så synnerligen svårt för kammaren att komma dem till lifs. I den senast vid 1906 års riksdag inom kammaren förda öfverläggningen, som skall tagas till ledning vid följande granskning, kan man därför säga, att talarne i många punkter haft ganska rätt.

Hufvudvikten för reformen har sålunda alltid lagts på att dessa stiftelser i strid mot gällande rättsuppfattning skapa olikhet i arfsrätt mellan syskon. Det är nu visserligen sant, att den stora reformen af år 1845, hvarigenom lika arfsrätt mellan syskon fullt genomfördes, var en stor sak. Här är ju dock egentligen fråga om donationer till vissa personer. Fortfarande är det tillåtet att genom testamente eller gåfva skänka hur mycket som helst till en viss person utan att därvid behöfva ihågkomma hans syskon. För öfrigt kan man så innerligt instämma med den talaren, som betonade »att världen är full af orättvisor», och att det fanns ännu större orättvisor än denna, hvilket han sökte belysa med exempel. Visserligen bör man nu icke underlåta att afhjälpa en orättvisa därför, att andra kvarstå. Men inför de stora olikheter i förmögenhetsförhållanden, som förefinnas öfverallt, kan kraf på konsekvenser som de ifrågavarande, där ingen nød föreligger, knappast göra anspråk på att vara ett afsevärdt reform-

sträfvande. Det kommer därför alltid att bli en konstruktion om man vill göra troligt, att den allmänna rättsuppfattningen i landet tager illa vid sig, därför att syskonen till de 37 grefliga, 39 friherrliga, 61 adliga och 31 ofrälse fideikommissarierna ej få någon arfvedel i själfva fideikommissjorden.

Såsom nästa skäl brukar framhållas, att fideikommissen eller åtminstone de mindre pläga vanskötas. Detta framkallar genast gensägelser. Man säger att det är med fideikommissier som med andra fastigheter. Många skötas bra, andra medelmåttigt, andra åter dåligt. Och det förhåller sig nog också på det sättet.

Slutligen säger man, att institutionen demoraliserar fideikommissarierna och sätter ihop släkter till processande och annan fiendskap. Detta skäl imponerar lika litet. Ty det förhåller sig nog med fideikommissarierna liksom med deras jord. Många hålla sig uppe, andra sköta sig medelmåttigt och andra komma verkligt under isen. Processer förekomma väl någon gång, men de äro icke regel. Således samma företeelser som bland andra människor.

Nej, pudelns kärna, såsom man säger, ligger på annat håll. Institutionen ifråga är antastbar främst därför, att den medför ett monopol till jorden, lägger en död hand på naturtillgångar, som frigjorda från dess grepp skulle gifva lifsuppehälle och själfständighet åt en vida större befolkning. Denna synpunkt lyckades i någon mån komma med i lagutskottets senaste utlåtande i ämnet. Debatten i Första Kammaren kunde därför ej alldeles förbigå densamma. Särskildt uppfordrande var ett förlösande yttrande i kammaren af en representant från Skåne. »Huruvida man», sade denne, »håller på fideikommissinstitutionen här uppåt landet känner jag icke till, men jag vågar lugnt påstå, att man i Skåne med glädje skulle hälsa en åtgärd, hvarigenom denna provins skulle få betydligt större utvecklingsmöjligheter och kunna underhålla en betydligt större befolkning af själfägande jordbrukare.»

Häremot invändes nu till en början, att fideikommissen dock upptaga en obetydlig del af landets jord endast mellan 4 och 5 procent af allt mantalet. Dylika jämförelser äro obehöriga såsom ägnade att leda bort uppmärksamheten från hvad saken verkligen gäller. Faktum är, att dessa stiftelser i och för sig upptaga högst betydande områden. De omfattade år 1895 3057 mantal och 918 utjordar eller annan ej i mantal satt jord med ett taxeringsvärde af omkring etthundratio miljoner kronor. Vidare ligga fideikommissen sammanförda företrädesvis i de gamla odlade trakterna af vårt land. Största utsträckningen ha de i Skåne samt i Södermanlands och Stockholms län. Äfven i

Halland, Småland, Östergötland och Västmanland förekomma de i stor utsträckning. Och söker man inom hvarje län skall man finna, hurusom vissa traktors och hela socknars jordbruksjord alldeles domineras af fideikommissen. Det är dessa traktors och deras befolknings behof frågan gäller. En ofta använd metod att förringa betydelsen af bolagens jordförvärf i Norrland och Dalarne var också dylika jämförelser med hela landet. Men lagstiftningen har själf nu tagit afstånd från ett dylikt betraktelsesätt genom att i norrlandslagen om förvärfsförbud för bolag i nämnda landsdelar uppräknat till och med vissa socknar inom ett län, för hvilka till skillnad från de andra socknarne lagen skulle gälla.

Ett ofrivilligt erkännande af denna synpunkt liksom af den egentliga grunden till angreppen mot fideikommissinstitutionen framkom också under debatten i Första Kammaren. Det hade af lagutskottet erinrats, hurusom i utlandet såsom en yttring af 1789 och 1848 års revolutioner fideikommissen blifvit mångenstädes afskaffade. En talare invände häremot, att hvad som i detta afseende åtgjordes på 1790-talet, hade efter 1815 återförts till det gamla, »där fideikommissen icke af helt naturliga skäl såsom i det folktäta Belgien och Nederländerna ansågos hinderliga för den ekonomiska utvecklingen såsom försvärande ör landtbefolkningen att förvärfva sig själfständiga jordstycken». Detta senare förstår man, sade talaren. Han kunde ha tillagt att man också vet, att de strömningar, som efter 1815 återinförde fideikommissen, var den heliga alliansens reaktion och ingenting annat. Man förstår dessutom att i alla trakter, där fideikommissen försvåra utkomstmöjligheterna för befolkningen, så är detta ett socialt missförhållande oafsedt om andra trakter i landet äro tätt befolkade eller icke. För hela landet blir det dessutom en olägenhet när, såsom i Sverige, fideikommissen på många ställen och särskildt i Skåne upptaga landets bästa åkerbruksjord. Och mot det anförda yttrandet om reformens stora betydelse för Skåne hade man intet annat motskäl att framföra än att den tillfredsställelse fideikommissens afskaffande därstädes förmenades framkalla, helt visst icke delades af de nuvarande arrendatorerna af fideikommissgårdarna.

Det är således för tillgodoseendet af landets jordbruksmöjligheter till gagn för den växande befolkningen, som krafvet på fideikommissens afskaffande stöder sig. Under debatten i Första Kammaren kunde man som sagdt ej undgå att uppmärksamma denna synpunkt något. Men man förvillade bort saken genom att tala företrädesvis om sträfvandet efter »egnahem» för hvilka man ansåg det nog blifva någon råd. Det för-

tjänar dock ihågkommas, att en talare, som motsatte sig reformen, medgaf, att fideikommissstiftelserna kunna lägga hinder i vägen äfven för anskaffande af byggnadstomter. Det kan icke nekas, sade talaren, att det finnes områden af fideikommissnatur, hvilka voro så belägna, att de icke kunde komma till sin fulla utveckling utan att innehafvaren finge större dispositionsrätt öfver dem. Och sade sig talaren därmed syfta på stationssamhällen och liknande platser.

Mot reformens ofvan framställda hufvudsyfte har Första Kammaren att ställa endast ett ledmotiv. Det var såsom flera talare betonade död mans vilja, som skulle respekteras. Den öfvertygelse, som ligger bakom detta påstående, framförde det såsom ett postulat, en själfklar sats. Knappast förekom ansatser att försvara denna ens, såsom det heter, ur juridisk synpunkt. De döda äro nämligen här öfvergifna till och med af juristerna, hvilka brutalt förkunna, att endast lefvande släkten äro bärare af rättigheter. Nej, bevekelsegrunden var nog något annat som icke sades, något för hvilket det är svårt att finna ord men som man så väl förstår. Det var vördnaden för det förflutna, denna hängifvenhet för de stora minnena, hvilket i mycket är förstakammarpolitikens idealism vid sidan af dess intressepolitik i det närvarande. Fideikommissen påminna om den lysande adelns försvunna makt och segerrika fältherrars ätter. Och de kasta äfven något af det förflutnas glans öfver de nuvarande godsherrarna. En dylik pietet tvekar ej att inrätta själfva jorden till ett museum för relik.

Ser man saken ur synpunkten af den nuvarande tidens realiteter och blickar framåt i stället för tillbaka, försvinner dock skimret alldeles. Denna politik bland sarkofager sjunker då ihop till ett förvilladt kraf, att några multnade rester af en människa i en kista skall ha rätt att förhindra lefvande fattiga släkten att ur jorden skaffa sig nya medel till lifsuppehälle. Detta liksom så många andra realiteter märker man icke och endast däraf kan det förklaras, att kammaren ungefär samtidigt frågar sig, hvarför folket emigrerar.

Den nu i främsta rummet framhållna synpunkten för reformens bedömande leder ock till nya tankar om *metoderna för dess genomförande*. Hitintills har man förordat fideikommissstiftelsernas fullständiga afskaffande men för att ej kränka redan födde personers rätt gärna medgifvit öfvergångsbestämmelser, som skulle undanskjuta förfogandet öfver jorden långt fram i tiderna. Tänker man på ändamålet, vill man dock gärna vinna åtminstone något för de närmaste tiderna och finner också vida lättare utvägar därtill. Man bör helt enkelt tillstodja, att jordfideikommiss i sin helhet eller till vissa delar få af fideikommissarien

försäljas mot det, att köpeskillingen i stället afsättes till ett fideikommisskapital, för hvilket de gamla bestämmelserna skola i hufvudsak gälla. Därmed böra de döde vara väl tillfreds. Förr var jordegendom på landet det förnämligaste värdet, nu synes kapitalet vara vida mer eftersträfvadt. Den dödes vilja lämnas således på samma gång oförkränkt i sina dispositioner och får tillfälle att fortfarande göra sig gällande i afseende å det yppersta af alla ägodelar. Samtiden kan också vara skäligen belåten. Jordan frigöres från sina band. Och den omständigheten, att stora kapital i stället samlas på några händer, bör man kunna ta med lugn, då detta icke är någon främmande utan tvärtom kännetecknande företeelse i nutidens samhällslif. Det finnes för öfrigt redan förut många fideikommiss i lös egendom. När tiden äro ute äfven för detta slag af fideikommissstiftelser, blifva de helt visst alla afskaffade på en gång.

Det anmärktes i lagutskottets utlåtande för förra året, att i England genom en parlamentsakt af år 1882 medgifvits att fideikommissfinne säljas af innehafvaren utan nästa fideikommissaries samtycke, hvarvid köpeskillingen trädde i stället såsom fideikommiss. Antydningar om en sådan anordnings lämplighet i vissa fall äfven för våra behof framkom från ett par talare i Första Kammaren. Vid expropriation, som ju får tillämpas äfven på fideikommissjord, skall lösesumman för dylik jord afsättas till ett fideikommisskapital.

En sådan lagstiftning, som nu förordats, är naturligtvis främst af behofvet påkallad, när det gäller att befrämja jordens tillgodogörande genom den fria omsättningen. Men den är också af betydelse i de fall, att expropriation är tillåten. Därigenom möjliggöres nämligen att under intryck af expropriationstvånget frivilliga öfverenskommelser kunna komma till stånd utan att man behöfver skrida till expropriationsformaliteter. Å andra sidan måste ju medgifvas, att en dylik lagstiftning för de fall, att expropriation ej är tillåten, icke i ett slag upplöser fideikommissbandet på jorden. Det innebär ett principiellt upphäfvande af jordfideikommissen, hvilket är viktigt nog. Men i praktiken betyder det endast en afveckling, beroende på den fördel och det intresse fideikommissinnehafvaren kan ha af en försäljning. Vill man redan nu utsätta en tidpunkt, inom hvilken denna afveckling skall vara afslutad och då realisererade fideikommiss förvandlas till vanliga arvegods, så kan man ju därjämte upptaga de hitintills väckta förslagen, då det torde vara lönlöst att föreslå en tidigare tidpunkt.

När upplösning af fideikommissbanden på jorden förordas, så måste man äfven eftertänka, huruvida ej olyckan kan vara framme och

i vissa fall göra ställningen kanske lika dålig eller ännu sämre än för närvarande.

Sålunda framkastade en talare i Första Kammaren, att upphäfvande af fideikommissen med all säkerhet icke komme att befördra bildandet af flera egna hem utan gifva ökadt utrymme för bolagens utveckling. Sannolikt tänkte han härvid närmast på sockerbruksbolagen. Det kan emellertid vara fråga underkastadt, huruvida det ekonomiska utbytet och utsikterna till vidgad själfständighet för folket blir mindre, om jorden ligger i ett modernt bolags hand än under väldet af död mans vilja. Den antydda eventualiteten, hvilken kan vara tänkbar om ej på alla så på några håll, bör ju dock helst förekommas och detta sker genom en sådan lagstiftning, som förordas under punkt 1 i förevarande motion.

En annan fråga, som särskildt måste beaktas, är hänsynen till skogarne å jordfideikommissen. Många sådana skogar äro sköflade och detta föranledde 1903 års riksdag att begära lagstiftning mot att de till fideikommissegendomar hörande skogar utsattes för sådan behandling, att därigenom skogskapitalets fortfarande afkastningsförmåga i vissa delar af landet äfventyrades. I många trakter exempelvis Skåne äro dessa skogar väl vårdade och snart sagdt de enda af någon betydelse som finnas. På sådana ställen synas dylika skogar böra med tiden helst förvandlas till stats- eller kommunalskogar. Men i hvarje fall måste noga tillses, att vid upphäfvandet af fideikommissinstitutionen fästas villkor eller vidtagas åtgärder, som för framtiden genomföra ett uthålligt bruk af skogarna.

Den föregående framställningen sysslar uteslutande kan man säga med fideikommiss på landet. Det kan därför ifrågasättas, om reformen behöfver omfatta äfven fideikommiss i stadsfastighet. Då emellertid olägenheter i vissa fall uppgifves häfta äfven vid de senare och dessa hittills alltid medtagits i förslagen torde, i betraktande tillika af att äfven de i hvarje fall en gång skola upphöra, skäl icke förefinnas att nu afskilja dem från förslaget.

På grund af det sagda vill jag således föreslå, att fideikommiss i fast egendom må få helt eller delvis af innehafvaren säljas samt köpeskillingen i stället sättas såsom fideikommiss dock med föreskrift, att skogarna, därest de ej öfvertagas af stat eller kommun, skola ställas under så kalladt uthållighetsbruk. Och likaledes må härtill fogas den önskan, att såsom i de tidigare förslagen skett en tidpunkt måtte fastställas, från hvilken fideikommiss, som ej sålts, skola upphöra att vara fideikommiss och lyda under de allmänna civillagarna, dock med nyssnämnda villkor i afseende å skogarne.

5. Enskildes vattenfall jämte strandrättigheter.

Till jorden hör äfven vattnet. Det senare bidrager till landets hushållning med de omfattande realiteterna drifkraft, bevattning, fiske samt farled och flottled. Från vattnet vinnes ock jord genom vattenafledning, utdikning eller invallning.

Det är klart att jämväl i fråga om vattnets tillgodogörande kan uppstå monopol till skada för det allmännas intressen. Lättast inträffar detta med vattenfallen och det är därutinnan, som spörsmålet hos oss äger aktualitet. Vårt land är nämligen rikt på vattenfall och det timras upp stora hus af förhoppningar för framtiden på dessa kraftkällor. Men medan man sysselsätter sig med dylika förhoppningar, arbetar jobberiet oförtrutet för att söka grusa dem. Felet ligger här hos samhällsförhållandena och något måste väl göras för att mota spekulationen. Det gäller se till, att ej staten och hela orter blifva för sina oafvisligaste behof alldeles beroende af enskildes godtycke. Ett allmänt intresse är det ock, att den oerhörda värdeförhöjning af vattenfallen, som med visshet kan under tidernas lopp emotses, till afsevärd del blifver en samhällets egendom. Äfven industrien är här en synnerligen intresserad part. Ofta sammanblandar man två skilda saker, nämligen industrien såsom sådan samt enskildes spekulationer i industrivärlden och deras källflöden landets naturrikedomar. Dessa sträfvanden blifva allt mer en öfverhängande fara icke minst för industrien själf. Sedan aktievärdena uppdrifvits, drager man sig vid gynnsamt tillfälle tillbaka med sin vinst, kvarlämnande den verkliga industrien att nedtryckas under allt för stora kapitalutlägg, hvaraf sedan i sin ordning äfven konsumenterna blifva lidande. Men vattenkraftens ökade värde i framtiden får ej bli företrädesvis en tillfällig konjunktur vinst för några få, utan skall varaktigt fördela sig i ökad nytta för konsumenterna och minskade bekymmer för produktionen. Detta kan i längden ej vara annat än till gagn för den idoga industrien, om det än framstår såsom en olägenhet för de omförmälda mellanhänderna.

Under sådana förhållanden vore det väl tryggast, att staten och kommunerna ägde vattenfallen samt själfva utnyttjade dem eller för möjligast billiga afgifter upplät kraften för industriella behof och belysningsändamål.

Lyckligtvis äger också staten redan nu många vattenfall. Vattenfallskommittén har förtecknat såsom staten tillhöriga 271 »mera betydande» och 105 »mindre betydande». Detta är minimisiffror. Denna

äganderätt grundar sig i en mängd fall därpå, att staten har äganderätt till själva stranden. Vidare äger staten vissa självständiga vattenpossessioner bestående af vattenrätt med eller utan utmål å stränder eller holmar. Detta senare innehaf är i södra och mellersta Sverige merendels kvarlefvor af kronans särskildt under 1500-talet framställda anspråk på regalrätt till de större vattendragen, hvilka därför ock i författningarna kallades kronans strömmar. I flera fall är denna rätt tvistig och en särdeles stor framgång vann kronan då genom Kungl. Maj:ts domar den 30 december 1899 samt den 19 augusti och den 27 september 1901 fastslogs, att kronan vore ägare af allt vatten i Trollhätte strömmar. I norra delen af riket har kronan i de gamla tiderna förbehållit sig regalrätt till vattnet likaväl som till skogarna. Vid afvittringarna, hvarigenom kronan afhände sig större delen af sina marker därstädes, skulle enligt afvittringsförfattningarna kronan förbehållas större strömfall, som kunde användas till farleders öppnande, sjöars urtappning, ofvanför belägna ägors befrielse från öfversvämningar m. m. dylikt. Åtskilliga mera betydande vattenfall, ehuru på långt när ej alla, ha på detta sätt blifvit staten förbehållna, nämligen inom Norrbottens och Västerbottens län nio vattenfall utan utmål och 16 vattenfall jämte utmål samt inom Jämtlands, Gäfleborgs och Kopparbergs län 3 fall med utmål.

Ett mycket stort antal vattenfall inom landet äro emellertid i enskildes ägo. Men af skäl, som ofvan framhållits, får detta ej föranleda, att staten lämnar dem utan uppmärksamhet. Det kräfvades, att statsmakten har i sin hand att här ingripa reglerande för ofvan angifna ändamål. I detta afseende kunna åtskilliga åtgärder ifrågasättas. I detta afseende har hitintills nedannämnda åtgärder kommit på tal:

1) *Statsinköp af enskilda vattenfall.*

Detta är naturligtvis det verksammaste medlet. Med tillfredsställelse är här särskildt att anteckna 1906 års Riksdags beslut att på Kungl. Maj:ts begäran anslå 5,000,000 kronor för inköp af sådana helt eller delvis i enskild ägo befintliga vattenfall, som komma att erfordras för drift af statens järnvägar och hvilkas inköp anses icke kunna uppskjutas utan men för staten. Glädjande var också, att Riksdagen härvid gjorde en början med att gå ifrån de riksdagsbyråkratiska traditioner, som alltid omöjliggjort för staten att i sina uppgörelser med enskilde handla affärsmässigt och med omtanke. Riksdagen underkände nämligen statsutskottets uppfattning, att hvarje särskildt inköp borde underställas Riksdagens pröfning.

Expropriation af vattenkraft för allmänt ändamål är också en fråga, som nog förr eller senare kommer på dagordningen.

2) *Betryggande villkor vid koncession för framdragande af elektriska kraftledningar.*

Vid 1896 års riksdag väcktes åtskilliga motioner i syfte att vidga möjligheterna för industrien att draga nytta af vattenkraften i landet. Ändamålet var naturligtvis särdeles behjärtansvärdt. Men viktigt hade också varit att samtidigt värna om det allmännas rätt och skydda industrien mot spekulation. Intresset för denna senare angelägenhet lyste däremot med sin frånvaro.

Bland annat föreslogs sålunda af hr Wijkander expropriationsrätt för framdragande af elektriska ledningar för belysning eller kraftöfverföring öfver annans mark. Riksdagen beslöt äfven en skrivelse i sådant syfte.

År 1900 kom härefter en kungl. proposition i ämnet, som dock lika litet tog någon hänsyn till det allmännas intresse. I en utredande motion begärdes därför afslag å propositionen och nytt förslag. Utom åtskilliga andra anmärkningar, såsom att jordägarens rätt ej behörigen iakttagits, framhölls att för rätt att anlägga starkströmsledning å annans mark borde sökas statens koncession, att denna koncession jämte expropriationsrätten borde beviljas endast på viss tid i sänder samt att vid koncessionen borde fastställas en viss årlig koncessionsafgift efter vissa grunder att tillfalla staten och eventuellt till vissa andelar äfven kommunen och jordägaren. Denna senare afgift skulle bland annat hafva till ändamål att till det allmänna indraga en del af den framtida ökningen i vattenkraftens konjunkturvärde samt att bevara åt det allmänna möjligheten att vid trängande behof kunna inlösa vattenfallet för rimligt pris. Första Kammaren biträdde i hufvudsak propositionen, Andra Kammaren afslog den och begärde nytt förslag.

År 1902 återkom Kungl. Maj:t med saken. Väl var nu jordägarens rätt bättre tillgodosedd men hvad som anmärkts i fråga om det allmännas intresse hade fortfarande lämnats utan allt afseende. Kanske trodde man sig genom det förra tillmötesgåendet kunna lyckas tillfredsställa Andra Kammarens majoritet. I väckta motioner upprepades emellertid de senare anmärkningarna. Första Kammaren blef nu tvungen att gifva med sig i fråga om den påyrkade tidsbegränsningen. Andra Kammaren beslöt en koncessionstid ej öfverstigande 30 år och Första Kammaren högst 50 år, hvilket sedan sammanjämkades till 40 år. Däremot lyckades det ej vinnas någon framgång åt yrkandet om fastställelse

af en koncessionsafgift. Den beslutade tidsbegränsningen på högst 40 år återfinnes nu såsom ett moment i 2 § af lagen den 27 juni 1902 innefattande vissa bestämmelser om elektriska anläggningar.

3) *Betryggande villkor vid koncession att öfverbygga kungsådra.*

Det har ofvan anmärkts, hurusom vid 1896 års Riksdag framkommo förslag att underlätta för industrien att kunna utnyttja vattenfallen och att ett af dessa förslag afsåg expropriationsrätt för framdragande af elektriska kraftledningar. De andra förslagen framförda af herrar Cederberg, Svedelius, Berndes och Wijkander åsyftade alla i hufvudsak rättighet för strandägare att i landets forsar och vattenfall få tillgodogöra sig vattenkraften jämväl i kungsådra.

Man må nu ha hvilka meningar som helst om kungsådrens rätts-historiska betydelse. Faktum är att den enligt allmän lag skall hållas fullständigt öppen för allmänna ändamål och att endast med statsmakternas begifvande en rubbning kan ske i detta förhållande. Likaväl som i fråga om expropriation af mark för kraftledningar, hvilket också kräfde medverkan af statens lagstiftning, hade staten äfven här ett förpliktande tillfälle att förbehålla sig ett medinflytande genom att meddela koncession endast för viss tid i sänder och att upptaga en koncessionsafgift. Hvad särskildt angår afgiften är en sådan i detta fall berättigad äfven såsom en arrendeafgåld för rätten att förfoga öfver en vattenkraft, som strandägaren förut ej fått begagna sig af.

Men såsom redan sagts sysslade 1896 års Riksdag ej med några tankar i dessa riktningar. Riksdagen beslöt därför utan någon reservation en skrifvelse i jämväl dessa motioners syfte.

Redan år 1899 framlades en kungl. proposition i detta ämne, hvori föreslogs ett tillägg till förordningen om jordägars rätt öfver vattnet å hans grund den 30 december 1880 i ändamål att för tillgodogörande af vattenfall eller fors finge med Konungens begifvande byggas i kungsådra. Icke heller i denna proposition inrymdes någon tanke åt angelägenheten att på samma gång tillvarataga det allmännas rätt för framtiden. Och en stor försummelse var att icke heller någon af oss i Riksdagen kom att då tänka på denna sak, såsom däremot skedde nästföljande år vid behandlingen af propositionen om expropriation för elektriska kraftledningar. Kungl. Maj:ts förslag blef sålunda i detta ämne genom ett rent förbiseende oanmärkt antaget af Riksdagen, hvarefter lag utgafs den 20 oktober 1899.

Denna försummelse, hvilken man senare kom underfund med, gjordes ett försök att reparera vid behandlingen år 1904 af väckt fråga om revision af lagstiftningen om jordägars rätt till vattnet å hans grund.

I en reservation till lagutskottets betänkande påyrkades, att i motiven till riksdagens skrivelse skulle fästas uppmärksamhet på, att dylika upplåtelse borde meddelas endast genom ett modernt koncessionsförfarande. Samma skäl menade man, som talade för begränsning af tiden för koncession å elektriska ledningars framdragande, borde äfven föranleda till att det allmänna ej för all framtid afhände sig förfoganderätten öfver vattenkraften i kungsådra och att äfven möjlighet hölles öppen, att utarrenderingen kunde ske mot en viss afgäld. I fråga om en tidsbegränsning kunde ytterligare återopas behandlingen vid 1902 års Riksdag af en kungl. proposition om tillgodogörande af statens vattenkraft vid Trollhättan. Det hade af Kungl. Maj:t, underbart att säga, äfven här föreslagits att upplåta en stor del af vattenkraften till ett enskildt bolag för all framtid mot afstående af en liten del af stranden. Men båda kamrarna blefvo i princip eniga om, att den ifrågasatta upplåtelsen ej borde ifrågakomma för längre tid än högst 40 år i sänder.

Ifrågavarande reservation lyckades dock ej samla majoritet ens i Andra Kammaren. Man kan ju tycka, att detta var underligt, då saken var densamma, för hvilken i ett liknande ämne med framgång striddes åren 1900 och 1902. De yttre förhållandena voro dock mycket olika. Kammaren bestod af många nya medlemmar, som voro främmande för ämnet, lag var redan antagen och förslaget att kort efteråt ändra den framkom tämligen tillfälligt utan stöd af någon framställning i den föreliggande motionen. Därtill kom den icke oviktiga omständigheten, att striden om betryggande villkor vid koncession för framdragande af elektriska kraftledningar rörde äfven tillgodoseendet af jordägarens rätt. Därigenom hade äfven hänsynen till det allmännas rätt lättare att få komma med bland landtmännens naturliga intresse för den förra saken.

Fortfarande kvarstår dock såsom en stor otillbörlighet, att staten på detta sätt för all framtid utan omtanke bortgifver vattenkraften i kungsådra och så medelst öppnar ytterligare marknad för jobberiet. Lätt skall det också inträffa, att staten nödgas för allmänt ändamål återköpa gåfvan med det belopp, hvartill en evärdelig nyttjanderätt kan uppskattas. Det står visserligen Kungl. Maj:t nog öppet att vid sitt tillstånd i alla fall fästa villkor i förevarande afseende. Men detta lär ej vara att förvänta allra minst efter den utgång frågan åren 1899 och 1904 erhöi i Riksdagen. I de hitintills gifna tillståndsresolutionerna har ock upplåtelsen skett för evärdelig tid och utan all ersättning. Att vänta något af den år 1904 begärda revisionen af vattenrättslagstiftningen är af samma skäl hopplöst. Dessutom är denna

fråga brådskande. Äfventyrliga tillståndsresolutioner kunna meddelas slag i slag, och sedan är det för sent. Ett tillägg bör således omedelbart ske till 8 § i 1880 års författning innefattande enahanda begränsning af tiden för upplåtelse af rätt att öfverbygga kungsådra som intagits i 2 § af 1902 års lag om elektriska kraftledningar. Äfven frågan om en koncessionsavgift bör åter upptas. Denna avgift har i detta fall en dubbel uppgift såsom en skatt på oförtjänt värdestegring och tillika en arrendeavgift. Ur den förra synpunkten skall frågan längre fram upptagas i samband med spörjsmålet om skatt på jordvärdestegring i allmänhet, och torde då arrendesynpunkten kunna få följa med såsom sällskap.

4) *Koncession såsom villkor för rätt att i de sex nordligaste länen afsöndra vattenfall från afvittrade hemman.*

Såsom förut erinrats har för större delen af nordligaste länen genom lagen den 4 maj 1906 utfärdats förbud för bolag och föreningar för ekonomisk verksamhet att förvärfva jord på landet. Liksom bolagens jordförvärf därstädes var en följd af afvittringarna, så har de senares historia åter gifvit ett stöd för just lagstiftning mot samma förvärf. Bland de i lagen medgifna undantagen från förbudet förekomma också vattenfall, hvilka med erforderliga utmål få fritt förvärfvas.

I afvittringsförfattningarna hade nu kronan förbehållit sig på kronomarker och inom kronohemman och boställens områden befintliga större strömfäll, som till farleders öppnande, sjöars uttappning, ofvanför belägna ägors befrielse från öfversvämningar med mera dylikt kunde användas; och skulle därtill afsättas nödigt utmål af kringliggande mark. Men då vid afvittringarne ej förutsågs vattenkraftens stora framtida betydelse och dessa förrättningar dessutom i allmänhet skedde utan omtanke, så är det klart att det allmännas intresse äfven i detta afseende ej tillbörligt tillgodosågs. Såsom ofvan omnämnts afsattes vid afvittringarne endast 28 vattenfall af större betydenhet. Mycket värdefull vattenkraft har sålunda frångått kronan och tillfallit vissa afvittrade hemman utan tanke på att härigenom beredts dem någon särskild förmån.

Om man ej vill gå så långt som att af denna anledning reducera dessa vattenkrafter till kronan, så kan dock vara af vikt att redan nu fastslå, att äfven dessa naturtillgångar äro förläningar till hemmanen såsom sådana. Därför må de väl af hemmansinnehafvaren disponeras till husbehof eller utarrenderas för att därigenom bereda hemmanet en inkomst. Men däremot bör frågan om vattenkraftens afsöndring från hemmanet för all framtid, hvarigenom den skulle frångå hemmanets

innehafvare, underställas Konungen för pröfning, i hvad mån detta må anses vara för det allmänna gagneligt. En sådan pröfning borde ej utöfvas i syfte att förhindra fabriksindustrien att komma i besittning af erforderlig vattenkraft, utan allenast för att dels tillse, att vattenkraften ej till skada för industrien och det allmänna uppköptes af mellanhänder i spekulationssyfte, och dels kunna för ofvan angifna syften fastställa koncessionsvillkor i det allmännas intresse. Jordafsöndring för alltid skall enligt lag för visst angifvet ändamål redan nu underställas befallningshafvande. Härtill skulle nu för dessa fall endast läggas ett ytterligare ändamål för underställningen.

I den riksdagsmotion, som år 1901 väcktes i norrlandsfrågan, föreslogs också för detta ändamål — under förutsättning att det tillika framlagda lagförslaget om förvärfsförbud, från hvilket medgafs undantag för vattenfall, antogs — att första stycket af 23 § i lagen den 27 juni 1896 om hemmansklyfning, ägostyckning och jordafsöndring skulle erhålla ett tillägg, hvarigenom stycket komme att lyda sålunda:

»Från hemman, hvarifrån jordafsöndring får ske, må ock afsöndras vattenfall, fiske eller annan dylik lägenhet och gälle om sådan afsöndring i tillämpliga delar hvad här ofvan i fråga om jordafsöndring är föreskrifvet. I Norrbottens, Västerbottens, Västernorrlands, Jämtlands, Gäfleborgs och Kopparbergs län må vattenfall af större betydelse ej afsöndras med mindre Konungen därtill gifvit lof och skall förty väckt fråga om afsöndring af något inom nämnda län beläget vattenfall af Konungens befallningshafvande underställas Konungens pröfning, därest Konungens befallningshafvande efter verkställd utredning finner vattenfallet vara af sagda beskaffenhet.»

Detta förslag kom ej under öfvervägande därför att förutsättningar för detsamma, ett motsvarande definitivt förvärfsförbud med angifvet undantag, ej inträffade ens i Andra Kammaren, som antog endast en provisorisk förbudslag på tre år. Nu är däremot frågan förtjänt att ånyo komma upp. Saken är också brådskande. Men då man sannolikt önskar en utredning, huruvida alla enskilda vattenfall inom de norra delarne kunna anses ha tillfallit vederbörande hemman vid afvittringen, så återstår väl endast att begära en utredning om saken.

5) *Utsträckning af expropriationsrätten för framdragande af elektriska ledningar att omfatta äfven plats för kraftstation, damfästen, vattenledningar och dyligt.*

Med expropriation af mark för järnvägar följer också rätt till utmål för de anläggningar, som äro nödvändiga för järnvägars drift.

Det borde vara själfallet att expropriationsrätten för framdragande af elektriska kraftledningar för att fylla sitt ändamål borde omfattas enahanda rättigheter. Det är ej mycket bevänt med rättigheten att få öfver annans mark framdraga ledningar, om man ej har och ej kan förskaffa sig utrymme för andra erforderliga anläggningar. En sådan befogenhet saknas dock i 1902 års lag om elektriska ledningar. Enligt hvad det förspordes från de förberedande arbetena till lagen hade saken ej blifvit alldeles bortglömd. Men den lär ansetts i och för sig så oriktig eller rättare sagdt farlig, att den ej ens fick omnämnas i en utredning. Detta af två skäl, ett allmännare och ett mera speciellt.

I allmänhet ansågs det nämligen vara en farlig sak att på något sätt erkänna, att i vårt land kan ifrågakomma, att vattenrätten är skild från strandägarerätten. Detta innebure ett erkännande och en uppmuntran af kronans anspråk på regalrätt till åtskilliga vattendrag, hvarpå utgången af tvisten om Trollhätte strömmar gaf ett fruktadt exempel. En utbredd opinion bland industriens män gör sig därför gällande, att statens sträfvanden att bevara sina vattenrättigheter böra motverkas, då vattenkraften enligt deras uppfattning i industriens verkliga intresse måste i största möjliga utsträckning vara i de enskilde industriidkarnes okvalda besittning.

Det speciella skälet rörde sig om den i all synnerhet på den tiden aktuella Trollhättefrågan. Staten hade nämligen fått vattnet men saknade strandrätt. Och många krafter voro därför i verksamhet för att åt det bolag, som frändömts vattenkraften, bibehålla möjlighet att skaffa sig stort utbyte åtminstone af sin äganderätt till ena stranden. Ett furstligt förslag i detta hänseende framlades på vattenfallskommitténs hemställan till 1902 års riksdag af Kungl. Maj:t. Enligt detta skulle såsom redan nämnts kronan för att få disponera en mindre del af bolagets mark till bolaget för evärdelig tid utan ersättning afstå en stor del af sin vattenkraft till ett värde af många millioner kronor.

En motion i förevarande syfte, såvidt rörde mark för kraftstationer, väcktes emellertid vid 1903 års riksdag af hr Moll. I lagutskottet förordades saken enbart af en reservant, som tillade att expropriation för dammfästen och vattenledningar vore äfven behöflig. Reservation samlade i Andra Kammaren många röster.

Den ömtåliga Trollhättefrågan står icke vidare hindrande i vägen, då staten numera förvärfvat förenämnda mark. Men det kvarstår att i många fall, där expropriation för kraftledningar är tillåten, saknas utmål eller tillräckliga utmål för kraftstationer dammfästen, vattenledningar och dylikt. Här blir man följaktligen ofta förhindrad utföra

anläggningen eller utsättes för prejeri. Särskildt de vattenfall, som för kronans räkning undantogs vid afvittringarna, ha såsom ofvan omnämnts antingen i strid mot författningarna ej försetts med något utmål eller ock i många fall förbehållits otillräckligt utrymme å stränderna.

Denna sak förtjänar återupptagas särskildt i detta sammanhang. De flesta moderna vattenlagar inom de länder, som äro intresserade i vattendrag kommande från Alperna och deras förgreningar, gifva ägaren af en vattenkraft denna rätt att under vissa villkor expropriera mark jämväl för kraftstation med dammfästen och erforderliga vattenledningar till stationen. En sådan expropriationsrätt är i dessa länder så mycket nödvändigare, som alla ansevärdare vattendrag anses tillhöra staten. Det är därför också staten eller dess rättsinnehafvare som dylik expropriationsrätt i allmänhet tillerkännes.

Det synes vara skäl, att äfven den svenska lagstiftningen i tid kompletteras i detta afseende, så att man ej står hjälplös, då ett verkligt behof någon gång inträder. Spekulationen har dessutom äfven här ett litet område af de många för sin verksamhet. Och expropriationsrätt skulle naturligtvis ej få äga rum annat än då det gällde ett allmänt behof i de af 1902 års lag angifna afseenden.

Vid sidan af de ofvan upptagna detaljfrågorna framställer sig äfven behovet af:

6) *En allmän utredning om enskilde tillhöriga vattenfall.*

I anledning af motion af herr Nylander beslöt 1898 års riksdag begära en undersökning och utredning om statens vattenfall och förslag till åtgärder från statens sida för att de måtte komma landet i dess helhet till godo. Detta uppdrag lämnades till den så kallade vattenfallskommittén, som för någon tid sedan afgaf ett betänkande i det äskade afseendet. Denna kommitté har öfver statens vattenfall upprättat två vattenböcker eller förteckningar, omfattande den ena de mera betydande och den andra de mindre betydande vattenfallen.

Nämnda motion synes emellertid ha afsett alla landets vattenfall. Det tillfälliga utskott, som först behandlade frågan, fann också obestriddt, att man måste föredraga en undersökning, som vore så noggrann och fullständig som möjligt samt omfattade alla landets vattenfall. Och den tid lär nog komma, sade utskottet, då en växande håg för kändedom om vårt land skall föranleda till en dylik vidtomfattande undersökning. Men ur praktisk synpunkt ansåg utskottet, att till en början undersökningen borde omfatta endast statens vattenfall och summariskt upptaga drifkraften, de lokala förhållanden, som underlättade eller försvårade vattenkraftens tillgodogörande, afståndet till vissa uppräknade ställen, äganderättsförhållandena, samt om och i hvad mån kraften var tagen i anspråk. Detta förslag biträdades äfven af Riksdagen.

För att kunna rätt öfverskåda landets tillgång i vattenkraft är det naturligtvis icke blott intresseväckande utan äfven viktigt att äga en öfversiktlig kännedom jämväl om de enskilda vattenfallen. Med den växande uppmärksamhet, landets näringslif börjar tilldraga sig, kan väl också antagas hafva kommit den håg för en sådan kännedom, hvarom 1898 års utskott profeterade. En utredning underlättas här betydligt genom den redan verkställda undersökningen af statens vattenfall. Å andra sidan synes undersökningen tills vidare böra inskränka sig till enahanda summariska utredning, som förordades för undersökningen af statens vattenfall. I afseende å äganderättsförhållandena torde det här vara af intresse att särskildt vinna upplysning, i hvad mån vattenkraften äges af bolag, enskild industriidkare eller jordbrukare och i sistnämnda fall, i hvad mån den utgör en gemensam tillhörighet för hela byalag.

Af den framställning, som ofvan gjorts i förevarande ämne, framgår också, att man ej bör stanna vid en dylik undersökning. Äfven i fråga om de enskilda vattenfallen bör undersökningen, för att tala med 1898 års riksdag, rikta sig på »hvilka åtgärder böra från statens sida vidtagas för att dessa naturtillgångar må komma landet i dess helhet till godo». Särskildt gäller det här att oskadliggöra jobberiet, som framkallar och i egna fickor behåller en onaturlig värdestegring, samt att då hellre låta det allmänna, stat och kommun, få någon del af den naturliga oförtjänta värdestegringen. Några sådana åtgärder ha ofvan redan antydts. Andra åtgärder kunna ock tänkas. Liksom för hvarje byggnad i vattenfall fordras rättsligt tillstånd, därvid föreskrifter skola meddelas till skydd för privatsrättsliga intressen, så bör för hvarje sådant byggande äfven kunna fordras en *statslig koncession* till skydd för de fiskaliska intressena. Intresseväckande äro norska statens på senare tider meddelade koncessioner åt utländska bolag att besitta enskilda vattenfall i Norge. Vid koncessionen synes göras till villkor, att vattenfallet och hela anläggningen efter 75 år skall tillfalla norska staten. En fristående *jordvärdeskatt* kan äfven här ha en uppgift att fylla.

Till den nu förordade undersökningen bör lämpligen anknytas en utredning om kommuner tillhöriga vattenfall och möjligen om försiktighetsmått för att dessa måtte för framtiden bevaras åt det allmänna.

En sammanfattning af allt det nu sagda leder till, att dels en allmän utredning och beskrifning öfver enskildes äfvensom kommuners vattenfall bör ske och i sammanhang därmed föreslås åtgärder för att dessa kraftkällor må i möjligaste mån komma landet och industrien

och ej spekulationen till godo dels ett tillägg till 1880 års författning om begränsning af tiden för rätt att öfverbygga kungsådra till 40 år bör såsom brådskande omedelbart antagas, och dels expropriation af jord för elektriska ledningar bör medgifvas, utom för ledningarnes framdragande, jämväl för kraftstation, dammfästen, vattenledningar och dylikt.

6. "Malmfältsfrågan".

Enskildes monopol till malmfyndigheter är en särdeles betänklighets sak i vår tid. Denna naturrikedom gömmer oanade värden i begränsade tillgångar. Åker och äng kunna brytas på nytt, skogarne växa upp igen och vattenkraften varar evärdeligen. Men grufvorna uttömmas.

Under äldre samfundsförhållanden var faran ej så stor. Grufvörelsen hade ingen afsevärd export till mål. Bergslagarnes små hyttor och masugnar voro en hushållssam och idog förädlingsdrift. I klippan växte järn och människor däruppå, heter det i sången.

Nutidens kommunikationsväsen och tekniska framsteg ha förändrat allt. Våra malmer äro en eftersökt vara på världsmarknaden, kapitalet hungrar och lockelsen till de stora profiterna eggjar till rofdrift. Det gamla järnbärande landet får därför se sig väl före, om det ej i en alltför snar framtid skall såsom sådant vara en saga blott och om det medan något finnes kvar skall få sin behöriga portion i kalaset.

Det finnes blott en utväg, som äfven inslagits i andra länder. Staten bör förbehålla sig äganderätten till alla afsevärdare nya malmfyndigheter. De redan upptagna grufvorna måste staten kontrollera eller helst förvärfva. Vederlaget för ett sådant förvärf får dock icke vara en obegränsad löseskilling åt spekulanter för naturrikedomar, som de icke skapat och hvilka därför är svenska statens rätta tillhörighet. Rikligen bör staten däremot ersätta alla på företagen nedlagda insatser, gagneliga initiativ, kostnader, arbete och vedervägade risker. Men alla dessa öfverskjutande rullande millioner, som med tiden blifva milliarder, skola samt och synnerligen rulla in i svenska folkets skattkammare.

Hvad som här kan och bör åtgöras har sina stora vanskligheter. Ty det förhåller sig med den saken, som med all annan arfsynd, att fädernas missgärningar hämna sig på efterkommande. I statens jordpolitik har under det senaste århundradet händelserna alltid fått gå vederbörande statsmyndigheters omtanke i förväg. Så ock i fråga om malmfyndigheternas tillgodogörande. Sedan det var väsentligen för sent beslöts först år 1889 att förbehålla kronan jordägarerätt till

malmfyndigheter å kronojord och år 1902 att förbjuda all inmutning å kronojord inom Norrbottens län annat än för kronans räkning.

I följd af dessa beslut föreligga vissa bestämda uppgifter till lösning, nämligen hur jordäganderätten skall bättre än nu sker tillgodogöras och hur nya malmfyndigheter å kronojord inom Norrbotten skola utnyttjas. Vidare föreligger fråga om begärd koncession på en järnväg till nya gruffält, en sak som kräfver omtanke och nya uppslag. Dessa spörsmål föra vidare lätt med sig uppmärksamhet på förändringar i vår gruflagstiftning i allmänhet och möjligen upphäfvande af inmutningsrätten äfven i det öfriga riket och på all jord. Om mycket af detta kan man dock mestadels i det nuvarande sakläget säga: den tid den sorg. Den brännande frågan för ögonblicket, som måste afgöras, är affären Luossavaara—Kiirunavaara.

Mången menar nu, att det i den frågan ej lönar sig att tala om den snö, som föll i fjol. Detta kan dock icke gärna vara riktigt. Tvärtom behöfver man oundgängligen begynna med begynnelsen för att klart inse, att vi nu i statens myckna syndande måste ställa oss inför ett: allt härintill och icke vidare. Skulle vi nu börja med det närvarande till utgångspunkt såsom om ingenting inträffat, så ligger vägen öppen för nya glidningar utför på det sluttande planet.

Vi börja alltså med början. Det förhåller sig då så, att den speciella frågan Luossavaara—Kiirunavaara icke behöft på grund af lagstiftningens sena ingripande vara tillspillogifven för staten. Inmutningarne voro visserligen väsentligen gjorda före 1889. Men malmen var värdelös utan kommunikationer och för dessas åstadkommande behöfdes statens medverkan.

År 1882 hade redan beviljats enskilde koncession på en bana från riksgränsen öfver Luossavaara—Kiirunavaara och Gellivare malmfält till Luleå. Sedan koncessionen öfverlåtits å ett utländskt bolag och detta börjat anlägga sträckan Gellivare—Luleå men ej kunnat fullgöra koncessionsvillkoren, beslöt Riksdagen år 1891 att inköpa nämnda bansträcka, hvilken därefter af staten fullbordades.

Då enskilde härefter år 1892 sökte ny koncession å sträckan Gellivare—Riksgränsen, anhöll 1893 års Riksdag, att innan koncession meddelades å järnväg inom Norrbottens län af annan än lokal betydelse, Riksdagen måtte lämnas tillfälle yttra sig i frågan. Härefter återkallades denna koncessionsansökan.

En ytterligare ansökan af enskilde om koncession på linjen Gellivare—Riksgränsen inkom sedan år 1896.

År 1897 begärde regeringen (Boström) anslag till undersökning för anläggandet af en statsbana. I propositionen framhölls, att då

banans ekonomiska resultat blefve beroende af malmtransporten, kunde det ifrågasättas, om ej försiktigheten bjöde, att de enskilde själfva fingo bygga banan. Andra skäl talade åter för en statsbana. Regeringen hade därför velat bereda Riksdagen tillfälle angifva sin ståndpunkt.

Inom Riksdagen delade sig meningarne i tre grupper. Den ena gruppen, som var ytterst fåtaligt representerad bland de ledande, önskade bifall till propositionen. En annan grupp, representerad af statsutskottet, var obetingadt för statsbana men ville för tillfället ej ha någon bana alls. Skälen voro mångahanda: politiska, främst unionspolitiska, strategiska, konkurrenshänsyn, bristande utredning, för mycket järnvägsbyggande på en gång o. s. v. Den tredje gruppen, som i Andra Kammaren företrädde af herr Husberg och vice talmannen Danielsson, ville gifva ett svar, som man hoppades skola leda till att grufvägarne själfva finge koncession på banan. Det troddes att regeringen ej ogärna såg det senare. I hvarje fall ställde den sig neutral, ty faktum är, att regeringen teg fullständigt i den viktiga debatten. Menige man följde ej den gången sina så kallade ledare utan vi talade och röstade för propositionen ehuru på flera händer med tvekan i valet om utskottets förslag. Man ville dock ej låta dessa enastående rikedomar ligga obegagnade, men höll strängt på, att inkörsparten till dem borde vara i statens besittning, så att staten kunde helt reglera förhållandena.

Så kom år 1898, då frågan skulle definitivt inriktas för framtiden. Regeringen (Boström) framlade för Riksdagen ett kontrakt med bolaget. I denna uppgörelse hade man försökt omsorgsfullt sörja för att skydda staten mot förlust genom banans byggande och trafikerande. Men ingen tanke var ägnad åt omsorgen att bereda staten vinstandel i själfva företaget. Utan tvifvel ansåg regeringen detta obehörigt.

Inom Riksdagen stack åter upp det gamla motståndet från föregående år mot banans byggande. Gent emot detta lade då regeringschefen och civilministern sina taburetter på vågskålen. Något erkännande af statens rätt till andel i företaget låg däremot äfven inom Riksdagen fjärran för de flesta. I Andra Kammaren framhölls denna synpunkt af hr Fredholm med instämmande af hrr Norrman, Branting och Fjällbäck, af hr von Friesen samt af en tredje stockholmare med instämmande af hrr Pantzarhielm och Höjer. Det var allt. En och annan delade kanske vår mening, men de tego inför det hopplösa tilltaget. Från tanken, att staten i framtiden skulle kunna få extra inkomster ville man dock på en mängd händer icke taga alldeles afstånd. Men man sköt saken ifrån sig och hänvisade till statens makt öfver frakttaxorna. På dessa trodde man, att staten skulle framdeles

kunna taga för sig en del förtjänster och detta särskildt genom den af statsutskottet förordade nedsättningen i det tontal malm, staten åtog sig årligen frakta, från föreslagna 1,500,000 till 1,200,000 ton.

En stor försummelse var att vi, som höllo på statens rätt till andel i vinsten, ej i tid klarade våra begrepp och framlade saken i en utredande motion, utan framträdde först i slutdebatten. Då det var hopplöst att ernå afslag eller återremiss, framställdes af en talare i alla fall ett slutyrkande på det att, som han sade, »när man en gång i framtiden, såsom jag tror, måhända kommer att bittert ångra hvad vi nu försummat, så kan det vara godt att slippa gräma sig öfver en blunder, utan åtminstone äga den trösten, att det var med full öfverläggning, som 1898 års Riksdag afhände landet en stor inkomstkälla, hvilken rätteligen tillkom detsamma». Till stöd för nämnda yrkande framhölls »att det gällde att, medan tid är, begagna makten på ett för staten förmånligt men på samma gång för bolaget billigt sätt». Det utvecklades att affären sannolikt skulle afkasta stor vinst, att staten hade befogadt anspråk på del i densamma samt att en form, hvori staten lämpligen och effektivt kunde tillgodogöra sig andel i vinsten, vore ett förbehåll om rätt till jordägareandel oaktadt inmutningarne här skett före 1889. Det formulerade yrkandet gick således ut på ett tillägg i detta syfte till kontraktet. Men för att visa rundlig billighet mot bolaget föreslogs tillika, att staten skulle äga begagna sig af denna rätt först från den tid kontraktet upphört att gälla — tidigast 23 år efter banans färdigbyggande — samt allenast ifråga om den malmbrytning som öfversköt en million tons om året, på hvilken brytning hela affären vore kalkylerad. Detta förslag skyndade man sig från flera håll i Andra Kammaren att taga afstånd ifrån. Domen öfver detsamma sammanfattades af hr Nordström i Stockholm i de orden: »hot af denna art kan passa vissa personer, som vid möte med andra i skogens mörker vilja tillägna sig de senares egendom, men ej oss».

Det var sålunda förloradt. Regeringens kontrakt antogs dock med ett par förändringar, af hvilka särskildt är att märka den nyss omnämnda nedsättningen i det tontal malm, staten åtog sig frakta.

Snart nog började dock en allmän känsla af osäkerhet spåras. Man kände instinktivt, att staten ej hade saken så som vederbort i sin hand. Och ur denna stämning arbetade sig allt mer fram en utbredd uppfattning om, att staten måste söka komma från framtidens ovissa skickelser genom att förvärfva äganderätten till malmfälten. Redan år 1897 hade för öfrigt tankar därom framkommit särskildt från några ledamöter i Första Kammaren.

Under intrycket af denna stämning inledde regeringen (von Otter)

i början af 1902 förhandlingar härom med bolaget. Underhandlare å statens vägnar var nuvarande statsminister Lindman. Man kom till en definitiv uppgörelse, färdig att framläggas för 1902 års Riksdag. Grunddragen voro redan då ganska allmänt bekanta och sedt åtminstone ur den nuvarande situationens synpunkt anses de hafva varit mycket fördelaktiga äfven för staten. Regeringen lärer också ansett förslaget acceptabelt, men trodde att Riksdagen skulle vara af annan mening och finna det för betungande. Frågan framlades därför icke för Riksdagen.

En följd af, att dessa underhandlingar sålunda ej ledde till något resultat, var försäljningen af största antalet aktier i malmbolagen till Grängesbergs bolag. För att bereda de nye ägarne tillfälle att fullfölja affären framlade regeringen (Boström) år 1903 sin proposition till Riksdagen att mot vissa utfästelser bevilja den ett lån på 20,000,000 kronor. Sannolikt var då fortfarande en gynnsam tidpunkt för att söka för statens räkning förvärfva äganderätten till malmbergen. Men dåvarande regeringschefen förklarade i Andra Kammaren, att han var en principiell motståndare till, att staten skulle själf befatta sig med dylika affärer. I stället framfördes den frågan i motioner (A. Bergström, Nordström i Höglunda, Roos och Lithander), hvilka påyrkade skrifvelse i sådant syfte. Vid ärendets slutliga behandling i Andra Kammaren frambars dessutom af hr Biesert en motion, däri några ledamöter yrkade, att Riksdagen utan uppskof skulle uppdraga åt Kungl. Maj:t att avsluta aftal om öfvertagande för statens räkning af det uppgjorda köpet mot ett pris ej öfverstigande hvad i det uppgjorda aftalet betingats. Efter gemensam öfverläggning och undersökning hade vi nämligen fått anledning tro, att utsikter förefunnos för en sådan uppgörelse. Riksdagen förkastade emellertid både propositionen och alla motionerna. Det återremissyrkande, som framställdes till förmån för sistnämnda motion, samlade dock 71 röster i Andra Kammaren.

För hvarje år som sedan gått har alltmer i allmänna medvetandet trängt in de två grundsatser, som här måste vara ledande, nämligen *dels* öfvertygelsen om, att staten ej blott är utfraktare af malmen utan äfven bör ha sin behöriga andel i dessa stora naturrikedomar, som, belägna på kronans mark, erhålla sitt värde och sin värdestegring minst lika mycket genom statens järnvägsanläggningar som genom bolagens industriella inrättningar och *dels* insikten om, att enda lösningen ligger i att staten förvärfvar äganderätten till det hela, hvarvid det må vara en öppen fråga, om staten skall själf drifva affären eller utarrendera den.

Denna uppfattning har under senaste tiden sökt sig olika utlopp äfven inom Riksdagen. Hr Nordström i Höglunda upprepade sålunda år 1904 sin motion om malmfältens inköp, hvilken fråga äfven återkom år 1906 i en regeringsproposition och en motion af hr Branting.

Ett annat tecken är den växande obenägenheten att vara med på medgifvandet af större utfraktning än de af Riksdagen år 1898 bestämda 1,200,000 ton. Detta tontal är nog också pudelns kärna. Från början har det varit uppenbart för många och instinktivt känt af de flesta, att detta tontal i själfva verket betydde bolagets högsta andel i företaget och att där bortom vidtog statens intressesfär. Regeringens beslut den 28 oktober 1904 att på egen hand medgifva ökning af kvantiteten med 300,000 ton om året föranledde också en anmälan af 1905 års konstitutionsutskott mot vederbörande statsråd. Det kan ju hända att något formellt åsidosättande af författningarne genom nämnda beslut icke kan sägas ha ägt rum. Men nog stred det mot Riksdagens mening, då ju Riksdagen för sin del granskat kontraktet och beslöt nedsättning i det föreslagna tontalet. Icke heller var åtgärden nyttig för landet, då den beredde staten nya vanskligheter gentemot såväl bolaget som utlandet. Den 14 september 1906 har bolaget som bekant i följd af dispositioner på grund af det tidigare medgifvandet fått regeringens tillåtelse att jämväl under samma år utfrakta ytterligare 300,000 ton, hvaremot en begäran om ökad exportförmån för år 1907 förklarats ej föranleda till någon åtgärd.

Visserligen kan exporten sannolikt äfven ur den inhemska förädlingsindustriens synpunkt ökas åtskilligt. Förhoppningarne att kunna förädla all denna malm inom landet höra kanske, som det blifvit sagdt, till »de ljufliga drömmarne». En djup motsägelse är det i hvarje fall att ständigt tala om exporten däruppe men ej ha ett ord för den rof-export, som försiggår från hjärtat af landet, från Grängesberg. Där synes man böra begynna med sitt tal om malmförädling. Men frågan om ökad export liksom andra nya synpunkter för malmens tillgodogörande måste anstå, till dess staten erhållit en definitiv uppgörelse med bolagen. Det vore ödesdigert, om staten därvid började med att spela bort sin sista trumf.

I detta sammanhang bör erinras, att det kapital för anordnande af förädlingsdrift, som säges skulle inflyta genom en ökad export, väl kan lättare med hela beloppet komma till sitt ändamål, om vinsten tillfaller staten i stället för aktionärerna i ett bolag. Detta dock under förutsättning att staten förmår besluta sig för att anslå dylika inkomster till näringarna i stället för att såsom nu låta allt rinna bort till mera improduktiva ändamål. Staten kan ju ingå som förlagsman eller delägare i ett dylikt företag, ja äfven själf drifva detsamma blott den med uppgifvande af regerings- och i all synnerhet riksdagsbyråkratiska traditioner betalar ledarne för ett dylikt företag lika bra som enskilde bruka samt ej binder all handlingsfrihet i företaget med småaktiga reglementen.

De många motionerna åren 1905 och 1906 om exporttull på järnmalm voro också ett talande uttryck för stämningen. Det befogade i en sådan statsåtgärd kan näppeligen bestridas och man har all anledning att fortfarande räkna med densamma. Men det måste å andra sidan medgifvas, att denna väg har sina särskilda vanskligheter. Staten saknar därvid förmånen att få stödja sig på sitt kontrakt, man kan vidare ej undgå att öfverföra frågan från de mera lugna inrikespolitiska farvattnen ut bland de farligare utrikespolitiska bränningarne, och slutligen verkar tullen ytterst ojämn, då man ser sig nödsakad att låta den drabba all export af järnmalm. Enklare och tryggare blir det alltid, om staten kan med samma effekt inskränka sig till att stramt hålla på sina kontraktsenliga rättigheter.

Den af regeringen (Staaff) för 1906 års Riksdag framlagda propositionen om förvärf af malmfälten gaf senast ett riktigt uttryck för den allmänna meningen. Det anmärktes dock icke utan fog äfven mot detta förslag bland annat, att statens rätt inträdde i en allt för aflägsen framtid och att det vore ovisst hvad som då skulle återstå för staten. Särskildt tveksam kunde man äfven blifva då det yppades, att regeringen vid underhandlingarna saknat all kännedom om 1902 års uppgörelse. Vi röstade dock många för propositionen, enär vi ej ville taga på vårt ansvar att ånyo kasta ut saken i det ovissa utan säkerhet att kunna vinna något bättre.

En ny sida af saken som förtjänar uppmärksamhet har kommit till synes, genom hvad som nyligen timat i tyska Riksdagen. Och de senaste oförklarliga äfventyrsspekulationerna i bolagets aktier visar också, huru vi här i mycket röra oss på gungfly.

Huruvida och på hvad villkor en uppgörelse mellan staten och bolaget kan komma till stånd är mig icke bekant. Men statsmyndigheterna ha under tiden vissa förpliktelse att tillvarataga i det allmännas intresse. För det första äro de ständigt växlande uppgifterna om *malmkvantiteten* ägnade att ingifva misstro. De utomstående kunna ej lita sig till resultat byggda på bolagets egna, allmän granskning och kritik undandragna undersökningar. Man måste fordra en ny officiell undersökning verkställd icke af bolaget eller något statens ämbetsverk utan af en särskild kommission af opartiske teoretiskt såväl som praktiskt sakkunnige, hvilka äga afgifva utlåtande med reservationsrätt för minoritetsmeningar.

Denna undersökning bör, såvidt jag förstår, till en början skilja på den malm, som innefattas inom utmälen för bolagets gamla inmutningar och de på senare tiden inmutade *malmfyndigheter*, till hvilka kronan har jordägareandel. Genom kungörelsen den 19 augusti 1889

bestämdes nämligen, att i mutsedel å fyndighet på odisponerad krono jord skulle, om inmutningsansökning gjorts efter nämnda dag, intagas förbehåll om de förändrade bestämmelser om rätt för kronan att deltaga i grufarbetet och den däraf fallande vinsten, som genom ny lagstiftning kunde bli gällande. En sådan lagstiftning kom till stånd år 1899. Då förbehölls äfven kronan jordägareandel i grufföretag. Denna andel skall tillsvidare begagnas så, att den på auktion utbjudes på arrende mot en afgift som ej utan Konungens tillstånd får understiga femtiondelen af värdet af brutna och uppfordrade inmutningsbara ämnen. Kommer arrendeaftal ej till stånd skall kronans jordägareandel lämnas obegagnad med skyldighet för inmutaren att till kronan erlægga en årlig afgäld motsvarande en sjuttiofemtedel af nämnda värde dock att i detta fall inmutaren från utgången af tjugonde året efter utmålsläggningen är skyldig att vara underkastad de bestämmelser om rätt för kronan att själf begagna jordägareandelen, hvilka då må vara gällande. Genom lagen den 6 juni 1902 som genast trädde i kraft och därefter för hvarje år förnyats får inom Norrbottens län numera inmutning ske endast för kronans räkning.

Någon utredning om uppkomsten af malmbolagets inmutningar synes hitintills icke vara framlagd. Från bergmästareämbetet i Luleå har emellertid på min begäran lämnats upplysningar, utvisande att efter utfärdande af 1889 års kungörelse har för fyndigheter i Luossavaara—Kiirunavaara med Hankivaara- och Nokutas malmfält af Luossavaara—Kiirunavaara aktiebolag sökts följande sedermera beviljade antal inmutningar nämligen 1889 8 st., 1900 47 st., 1901 56 st. och 1902 41 st. Af dessa sistnämnda 41 inmutningar begärdes 32 den 29 maj 1902 och således endast några dagar förrän förbud för inmutning genom ofvannämnda lag af den 6 juni 1902 kom till stånd. Enligt bergmästarens upplysning ha under åren 1902—1906 åtskilliga utmål tilldelats inom samma malmfält, därvid beviljats tillåtna 2 års förlängning utöfver lagstadgade tre år. Ännu funnes några inmutningar, för hvilka tiden för utmålsansöknings inlämnande ej gått till ända, men någon ansökning hade ännu ej inkommit. Tiden utgick denna månad för en del och i nästa maj månad för en del.

Huruvida alla dessa inmutningar ännu äro gällande, känner jag icke och ej heller hvad värde malmen inom därför beviljade utmål kan äga. Men man bör gifvetvis utröna, huru stora malmkvantiteter ograveradt tillhöra kronan på grund af jordägareandel.

Härtill anknyter sig ett växande intresse, att värdet af kronans jordägareandelar också blir för kronan mera effektivt än som sker genom 1899 års lagstiftning. Denna är visserligen vidlyftig och omtänksam på

papperet men tydligen endast en dekoration i realiteterna. Inmutaren har faktiskt monopol äfven på kronans andel. I de flesta fall kan ingen annan än han bjuda något vid en auktion och anbudet blir därför också sannolikt det lägsta medgifna. Det har uppgifvits att malmfältbolaget betalar en ytterst låg arrendeavgift för kronans förefintliga jordägareandelar. Bergmästareämbetet har ej kunnat lämna mig någon redogörelse härför mer än att i ett fall år 1900 arrendet bestämdes till en femtiondel af den brutna malmens värde således det minsta tillåtna. Staten har emellertid som sagdt förbehållit sig att göra ändringar i detta. Detta motiverades exempelvis därmed att »staten borde ha tillfälle att i framtiden utöfva inverkan på ifrågavarande grufvaföretal» eller, såsom man äfven uttryckte det, »borde hafva möjlighet öppen för ett fritt och för olika tidsförhållanden lämpadt ingripande». Det finnes här endast en grundsats, som är den rätta, och därför i all synnerhet nu bör genomföras. Och detta är att inmutare å kronojord skall vara skyldig redovisa till staten halfva vinsten med afdrag allenast af därå belöpande kostnader samt skälig tantiem, för det han skött företaget.

Men äfven en annan sak förtjänar i detta sammanhang uppmärksamhet. Undersökningen synes ock böra skilja på den malm, som innefattas inom utmålen för bolagets gamla inmutningar och vissa malmfyndigheter, för hvilka *på senaste åren utmål lagts efter diamantborrning*. Så har skett jämväl efter det nedannämnda prejudikat meddelats och så sent som sommaren 1906, liksom äfven vid Gellivare och på andra ställen i Norrbotten.

Förhållandet lär nämligen vara, att utmålen i Kiirunavaara äro anvisade enligt senaste grufvstadga af 16 maj 1884 och således hafva lodräta gränser mot djupet. Men fyndigheten fortsätter icke lodrätt nedåt, utan donlägigt, det vill säga lutande och går därför åt öster utom de lodräta utmålsgränserna mot djupet. För att få utmål, som sträcka sig öfver fyndighetens djupare delar ha, uppgifves det, diamantborrhål drifvits straxt utom de äldre utmålen gräns ned till malmen, och på detta sätt har man ansett fyndighet blottad, hvarefter utmål anvisats. Anledningen till detta bolagets handlingssätt tror mången vara att förekomma, att någon arrenderar brytningsrätt af staten och sänker schakt samt börjar brytning utanför de gamla utmålen gräns, hvilket säges kunna blifva lönande. Tillskrifven härom har bergmästaren meddelat mig, att tillförordnade utmålsförrättaren visst har en eller annan gång tilldelat utmål på grund af malmens blottning genom diamant-

borrning, men att någon närmare redogörelse därför ej kunde lämnas, enär utmålsprotokollen voro bortlånta. Saken lär dock vara, att ett tjugotal utmål på senaste tiden tillkommit på detta sätt. Till förrättningsman har pläгат förordnas en hos bolaget anställd person.

Här förefaller som om ett uppenbart åsidosättande af statens intresse ägt rum. Genom högsta domstolens dom den 28 september 1903 har förklarats, att förutsättningen för utmåls läggande eller fyndighets blottande icke är för handen, då fyndigheten endast blifvit nådd genom diamantborrhål. Ett dylikt prejudikat bör man väl ställa sig till efterrättelse, och egendomligt vore i hvarje händelse, om i förevarande fall, där det så särskildt ligger makt uppå att ej efterlåta något af statens rättigheter, vederbörande underlåtit att till statens förmån med stöd af det gifna prejudikatet öfverklaga dylika utmålsförrättningar.

Öfver utmålsförrättning, som skett sistlidne sommar, står rätt till klagan ännu öppen, och man får väl hoppas, att vederbörande här tillvarataga statens rätt och att utsikten till rättelse icke nu är mindre. I anledning af förenämnda prejudikat beslöt nämligen 1904 års riksdag med bifall till en därom väckt motion anhålla om förändrad lagstiftning i syfte, att fyndighets blottning för utmåls vinnande kan få ske genom diamantborrning. Man finner nu, att gällande bestämmelser dock i sin mån utgjort ett värn mot obehörig spekulation i statens ägodelar. Vi äro kanske således återigen lurade. Ett lagförslag i det af Riksdagen begärda syftet förtjänar ur denna synpunkt verkligen att afslås. Malm inom utmål, som opåtaladt beviljats i strid mot högsta domstolens tolkning af gällande lag, bör staten i sin helhet hafva tillbaka.

Uppmärksamheten bör vidare fästas på att *statens järnvägsförvaltning*, i hvad på den ankommer, afpassar befraktningarna så, att utfraktningen af de 1,200,000 ton ej, såsom lärer skett 1906, fullbordas redan under en del af året, hvarigenom anspråk med fog kunna framställas att få under återstoden af året utfrakta ännu mera för att uppehålla driften och bereda personalen arbete.

Slutligen återstår att tillse, huruvida allt är på lagstiftningens väg gjo:dt för att vi skola i vår inrikespolitik stå *oberoende af utländska påtryckningar*. Man hör fortfarande ibland framhållas, att statens rättigheter enligt kontraktet och äfven dess uppsägningsrätt ej har så mycket att betyda. Många utvägar skulle finnas för bolaget att direkt befria sig från svenska statens grepp på saken och icke oväsentligt öfverflytta den reglerande makten från den svenska till den tyska riks-

dagen. Något dylikt arrangement är väl ej att frukta från deras sida, som ännu några få år äro tillförsäkrade inflytandet öfver affären. Men här om någonsin kunna framtidens skickelser vara ovissa. Affären blir i hvarje fall, säger mången, allt mer engagerad med utlandet. Svenska statens handlingsfrihet är det då kanske ej så mycket bevändt med.

Enligt grufstadgan är utlänning ovillkorligen förbjuden att inmuta mineralfyndighet. Däremot får han »förvärfva och bearbeta» redan inmutad fyndighet samt »idka grufdrift», dock endast med Konungens tillstånd. Detta innefattar väl äfven arrende, ehuru det kunde vara tydligare uttryckt. Här är således onekligen en svaghet. Mycket väl kan det tänkas att i en framtid affären exempelvis utarrenderas till ett utländskt konsortium. Vid pröfning af en sådan fråga skulle regeringen ha en vida starkare ställning, om den kunde hänvisa till lagstiftningsmakten. Det är ej stor skillnad på farorna af direkt inmutning samt af förvärf eller arrende af redan inmutad fyndighet. Det är bättre att här vara för försiktig än för litet försiktig. Ovillkorligt förbud synes därför böra åtminstone under nuvarande förhållanden gälla äfven i den senare händelsen.

En annan fara kan såsom äfven erkänts, lura i gällande bolagslagstiftning. Visserligen har vid 1898 års uppgörelse med nu ifrågavarande bolag ordnats så, att bolagsordningen förbjuder utlänning äga eller innehafva aktier samt ej får ändras i nämnda punkt utan statsmaktens medverkan. Men bolagets aktier kunna till öfvervägande del förvärfvas och ägas af annat svenskt bolag och i detta bolag kunna utlänningar äga aktierna och såmedelst blifva de bestämmande. Om rättelse bland annat i detta förhållande aflät 1902 års riksdag en ännu obesvarad skrifvelse, hvars öden vi sålunda få nöja oss med att afvakta.

Förestående återblick på frågans förhistoria och de många försummade tillfällena synes ådagalägga, att de positioner, på hvilka vi nu hafva att falla tillbaka, äro följande:

1) En allmän öfvertygelse att staten ej får anses allenast som utfraktare af malmen utan äfven har anspråk på andel i företaget och i malmens värdestegringar.

2) En erkänd förpliktelse för staten att för upprätthållandet af detta anspråk sorgfälligt utnyttja sina rättigheter. Främst sina rättigheter enligt 1898 års kontrakt att under kontraktstiden ej behöfva befakta mer än 1,200,000 ton malm årligen samt efter 23 år, räknadt från banbyggnadens afslutande, kunna efter uppsägning blifva alldeles fri från kontraktet. Men vidare också sina fiskaliska rättigheter, be-

stående i makt öfver frakttaxorna, rätt att upptaga exporttull på järnmalm samt befogenhet att pålägga bevillning för särskilda rättigheter och jordvärdestegringskatt.

3) En bestämd föresats, att staten, stödjande sig på en sådan öfvertygelse och en sådan förpliktelse som ofvan sägs, bör söka ernå en vänlig öfverenskommelse med bolaget om förvärfvandet af äganderätt till malmfälten.

4) Ett vaket begagnande af väntetiden för att trygga staten i dess behållna positioner. Hit hör en officiell och offentlig undersökning af malmkvantiteterna, med särskiljande af kronans jordägareandelar och malmen inom alla i strid mot lag tillkomna utmål, en fördelning på hela året af den kontraktsevenliga malmkvantitetens utfraktning på järnvägen samt en lagstiftning som bättre än den gällande tillförsäkrar staten afkomsten af de förefintliga jordägareandelarna i inmutade malmfyndigheter och förekommer utsikterna för utläningar att komma i någon slags besittning af grufaffärer.

Det är väsentligen de i den fjärde punkten här ofvan upptagna frågor, hvarom i denna motion skall framställas yrkanden.

7. Jordlösen vid expropriation.

Vid expropriation är den ekonomiska sidan af saken af stor betydelse. Den ersättning, som utgår till jordens innehafvare bör bestämmas af billig hänsyn till denne, detta är visserligen obestriddigt. Men den får icke heller vara oskäligen. Ty därmed betungas det allmänna obehörigt. Och i många fall, särskildt vid expropriation för att skaffa bostadstomter och små jordbruk förfelas därigenom själfva ändamålet väsentligt.

Enligt vår gällande lag är den allmänna regeln att för marken skall betalas »efter hvad jord eller lägenhet af lika beskaffenhet och godhet i orten högst gäller». Denna bestämmelse återfinnes i 13 § af 1866 års författning i ämnet och till densamma hänvisas i åtskilliga senare utkomna författningar. En dylik föreskrift är, såsom man kan förstå, ett kraftigt ryggstöd för spekulationen, en verklig klenod för alla, som vilja passa på och göra stora förtjänster utan något arbete. Det är ju en gammal vanlig historia, att vid expropriation af mark för allmänna ändamål, passar man på i förhand och köper upp marken

till växande pris för att gå i vägen för det tillämnade företaget och inhösta röfvarvinster. Eller ock anordnar ägaren själf små partiella försäljningar till uppdrifna pris för att få prejudikat på »hvad jord af enahanda beskaffenhet i orten högst gäller». Detta börjar nästan bli regel, när stat och kommun skall utföra något, och en stor del af särskildt kommunernas skuldbördor och de dyra lefnadskostnaderna ha på detta sätt åsamkats samhället af jobbet.

Här om någonsin är väl en lagändring nödvändig till skydd för samhället och alla goda medborgare. Det enda förnuftiga är naturligtvis, att det skall betalas, hvad mark af ifrågavarande slag »i allmänhet gäller» på orten och utan någon hänsyn till de prisförhöjningar, som kunna antagas grunda sig på förtida spekulationer i det tillämnade företaget. En högre ersättning än den nu sagda skulle kunna utgå, då någon uppenbarligen i god tro utan spekulationssyfte för någon mark betalt ett högre pris än de vanliga, och särskildt då det gäller mindre jordlotter, som utgöra innehafvarens hufvudsakliga tillgång och på hvilka han nedlagt afsevärdt arbete. En lägre ersättning åter, när jordägaren för annan mark eller i andra afseenden vinner stora fördelar af företaget, eller då det skall exproprieras mark till byggnadstomter eller småjordbruk å stora monopoliserade jordbesittningar, hvilka ägaren förvärfvat för en afsevärdt lägre kostnad än de vid tiden för expropriationen skulle i följd af oförtjänt jordvärdestegring betinga.

En särskild grund för expropriationsersättning innehåller 1880 års förordning om jordägares rätt öfver vattnet å hans grund. Där stadgas nämligen, att jord, som i visst fall genom uppämning sättes under vatten eller skadas, skall ersättas med »fulla värdet och hälften därutöfver». Detsamma gäller skada, som genom dammbyggnad tillskyndas fiske. Lagen af år 1902 om elektriska anläggningar stadgar den strängaste ersättningsskyldigheten. Därest jord, som enligt nämnda lag afstås, användes för annans räkning än kronans, skall nämligen förhöjning i ersättningen äga rum med hälften af det belopp, som jämlikt de i 1866 års förordning stadgade grunder skall utgå. Af intresse är emellertid, att denna författning i ersättningsfrågan gör skillnad på de ändamål, den afträdde jorden skall tjäna. De statsliga ändamålen ha, som man ser, ansetts böra vidkännas en lindrigare utgift.

Ansatser till ett erkännande, att ersättning bör utgå i vissa fall efter billigare grund än den nu allmänt gällande, förekomma också redan i lagstiftningsarbetet. För städerna innehåller sålunda lagförslaget angående stadsplan och tomtindelning den nya bestämmelsen att

ägare af tomt vid gata, som finnes upptagen i stadsplan och icke upplåtits till allmänt begagnande, skall vara skyldig ersätta samhället värdet af gatumarken utmed tomten intill gatans midt dock ej till större bredd än 9 meter. Detta är ju alltid något. Ett dylikt stadgande har dock behöfts för mycket länge sedan. Under vänttiden ha städerna fått lida oerhördt af rådande oeffterrättslighetstillstånd samt nödgats tåligt finna sig i att hänsynslöst brandskattas af det i gällande lag omhånade jobberiet.

För landsbygden framskymtar äfven en strömkantring i uppfattningarne om ersättningsens rätta belopp. Senaste skogskommitté föreslog jordlösen för expropriation i visst fall af vanskött skogsmark till hvad jord af lika beskaffenhet »lägst skattas må».

Norrlandskommittén föreslog, som förut sagts, statsexpropriation af odlingslägenheter å skogsmark tillhörig bolag och enskilde skogsspekulanter. I en reservation har påyrkats rätt till statsexpropriation jämväl af inägor med erforderlig husbehofsskog jämte bete. Kommittén ansåg härvid, att endast fastighetens verkliga värde behöfde och borde ersättas. I lagförslaget återgafs detta med att lösen skulle utgå efter hvad jord af lika beskaffenhet och godhet i orten »i allmänhet gäller». Reservationen tillade härtill följande ytterligare begränsningar: »Vid uppskattning af inägor och skogsmark får i allmänhet ej tagas hänsyn till deras värde för jordbruksändamål utan endast till hvad de kunna anses värda såsom skogsmark. Tillika bör vid bestämmandet af lösen för såväl inägor och skogsmark som åbyggnader jämväl fästas skäligen afseende å de utgifter eller kostnader ägaren i verkligheten kan antagas hafva fått vidkännas för desammas förvärfvande.» Detta motiverades i reservationen sålunda: »Den nu gällande expropriationslagen har genom sina bestämmelser och sin tillämpning skapat den allmänna föreställningen, att expropriation är en dyr sak och att ägarne af det, som exproprieras, böra skörda betydande vinst af expropriationen. Detta förhållande synes kunna förklaras däraf, att lagen afser att för det allmännas eller för bärkraftiga enskilda företags räkning expropriera äfven från småfolk deras egendom. Här däremot gäller det att från förmögna bolag expropriera mark åt obemedlade arbetare. Detta gör en betydlig skillnad. Vidare är märka, att det nu gäller att från bolagen expropriera odlingsmark, som de själfva ej kunna nyttiggöra för samhället och därför ej äga rättighet att besitta. Det inträder här ett förhållande snarlikt det, som föranledt, att det medgifvits inmutningsrätt till malmfyndigheter å annans mark. Man bör också särskildt erinra sig, att vid trävaruindustriens inköp af hemman, förr

såväl som nu, sällan beräknats något pris för inägor som sådana eller för åbyggnader eller för markens odlingsvärde, utan det är den skogsbördiga markens areal och duglighet för skogsväxt samt den växande skogens värde, hvartill tages hänsyn. Med hänsyn till dessa förhållanden, och till ändamålets sociala betydelse, synes staten billigtvis kunna göra anspråk på, att marken afstås utan särskild vinst för jordägaren; och kan därvid ifrågasättas, om ej hänsyn jämväl bör tagas till det låga pris, hvarför hemmanet i största antal fall förvärfvats.»

I ögonen fallande orimliga visa sig gällande bestämmelser också vid expropriation af mark till järnvägsanläggningar. Ägaren till exempel af en fastighet, å hvars mark ett stationsområde skall anbringas, äger rätt att tilltvinga sig ersättning för denna mark efter högsta gällande belopp, detta ofta drifvet i höjden af föregående jordspekuleringar i det väntade företaget. I stället borde marken i de flesta fall allra minst lämnas gratis med hänsyn till den öfriga egendomens oförtjänta värdestegring. Till och med en så bestämd motståndare till en del nyare tiders tankar om jordreformer som landshöfding Asker yttrade år 1906 inom Andra Kammaren vid diskussion om lämpligheten af expropriation af erforderlig tomtmark följande: »Väl har jag tänkt mig, att den i vårt land nu gällande expropriationslagen en gång kommer att ändras därhän, att vid värdering af jord, som skall exproprieras, man tager hänsyn icke blott till de olägenheter, som följa i och med expropriationen, utan äfven till de förmåner, som en godsägare vinner, exempelvis därigenom att en järnvägsstation anlägges på hans område. Men detta är en annan fråga och berör hufvudsakligen jordägarnes rätt, högst obetydligt eller kanske i ingen mån husägarnes.»

Ett intresseväckande och belysande försök att tillämpa moderna och riktiga idéer på detta område lämnar den enskilda järnvägen från Köpenhamn till Slangerup (35 km.), som torde ha nått sin fullbordan förra året. I brist på lag har banans män sökt genom enskild öfverenskommelse med vederbörande jordägare såsom villkor för banans anläggning förbehålla själfva företaget en andel af 30 % af den värdestegring som jorden omkring järnvägsstationerna vunne under de första 30 åren efter järnvägens anläggning. Med samtliga jordägare omkring 150 till antalet, lyckades det, med undantag för en, att få ett sådant aftal till stånd, till grund för hvilket lades detaljerade och noga affattade föreskrifter om utförandet. Det konstaterades redan under första året medan anläggningen ännu pågick på vissa ställen värdestegringar med öfver 400 %, af hvilken värdestegring banan sålunda får nära en tredjedel. Detta exempel är hämtadt ur den danske ad-

vokaten S. Berthilsens i Höng intressanta arbete: »Järnbanerne og Samfundet. Ett ökonomiskt Verdensproblem og dets Lösning». Man kan här af få en aning om, säger denna författare, hvilken harmonisk ordning skulle kunna uppnås, om det fanns en lagstadgad rättighet för de samhällsändamål, som skapa jordvärdena, att också tillägna sig dessa världens ränta i rätt proportion, så att alla enskilda jordägares försök att tillägna sig frukten af samhällsföretagen må på förhand framstå såsom fruktlösa.

Det bör således af hvad ofvan framhållits framgå, att en om-
tänksam revision af gällande bestämmelser om expropriationsersättning är en trängande angelägenhet.

8. **Beskattning af jordvärdet eller den så kallade oförtjänta jordvärdestegringen.**

Besittningen af ett stycke jord innefattar icke blott rätt att bruka själfva arealen och draga den afkastning där af, som naturens krafter eller nedlagdt arbete frambringa. Enligt gällande lagstiftning följer därmed såsom ett påbröd rätten till hvad man kallar själfva jordvärdet eller den s. k. oförtjänta jordvärdestegringen. Ofta skiljer man på dessa två saker, ja framhåller dem till och med såsom hvar-
andras motsättningar. Men i själfva verket äro de uttryck för samma begrepp sett från olika sidor.

Jorden har nämligen intet bytesvärde i och för sig. Det är först i människans tjänst, som den kan uppskattas till något. Ett värde kan uppstå och småningom stegras genom det på jorden omedelbart nedlagda arbetet såsom odlingsarbete, byggnadsarbete och dylikt. Men därutöfver erhåller jorden en värdeförhöjning, uteslutande skapad af de mångahanda konjunkturer, som följa med uppkomsten af ett samhällslif. Detta är det rena jordvärdet eller såsom det, sedt ur den tillfällige jordinnehafvarens synpunkt, också kallas den oförtjänta värdestegringen.

Vore nu samhället ordnad förnuftigt, så skulle naturligtvis detta jordvärde tillfalla samhället, som skapat detsamma. Då detta mål anses höra till de oupphinneliga, hafva reformsträfvandena på detta område fått nöja sig med att söka uttaga ränta eller förorda afskrifningar på denna fordran. Enighet råder sålunda om, att man får åtnöja sig tillsvidare med en skatt på jordvärdet. Men sedan dela sig meningarne i två hufvudriktningar. Den ena vill att skatten såsom en jordränta

skall utgå årligen på det kapital i jordvärde, som rätteligen skolat in- dragas till det allmänna. Därigenom häfdas också samhällets rätt utan dagtingan, menar man. Detta är den principiella ståndpunkten, för hvilken den amerikanske tänkaren Henry Georges och hans lärjungar äro talsmän. Den andra riktningen nöjer sig med att taga ett visst belopp för en gång och i det ögonblick, när en jordvärdestegring kan för ett visst fall tydligt konstateras. Detta är en mera opportunistisk ståndpunkt. I skillnaden mellan dessa olika riktningar ligger också uppkomsten af den endast skenbara skillnaden mellan jordvärdeskatt och jordvärdestegringsskatt.

Det är själfklart att här som på andra områden principerna och opportuniteterna böra hålla ihop och vara goda vänner. De äro de två stora realiteterna i samhällslifvet. Gå de skilda vägar, blifva de båda maktlösa och komma lätt på villovägar, i synnerhet opportuniteterna.

En liten pressfejd, som nyligen utkämpats i Stockholmstidningar i detta ämne, visar emellertid att man ej riktigt förstår hvarandra. Onödigt var också, såvidt jag förstår, att båda riktningarne syntes beskylla hvarandra att göra sig skyldiga till konfiskation. Äfven här äro de olika orden endast olika uttryck för samma sak. All beskattning är konfiskation och all konfiskation kan, om man så vill, kallas för beskattning. Staten plägar anlita mångahanda utvägar att för fyllandet af sina behof taga i anspråk de enskilde samhällsmedlemmarnes ägodelar och inkomster. Det är bestämdt orätt att här söka uppdraga några principiella skiljemurar. Det får endast vara opportunitetsskäl, som föranleda många att afstå från tanken att ens i form af jordränta taga något af redan förvärfvade rättigheter. Och denna hänsyn kan ju ha något fog, då jordinnehafvaren betalt för ett förvärfvadt jordvärde, men knappast under andra förhållanden. De som vilja uttaga en årlig ränta på allt naturligt jordvärde åberopa åter att detta är det enda rationella förfarandet, och att redan uppkomna förmögenhetsförhållanden här lika litet som på andra beskattningsområden såsom för att blott taga ett exempel är händelsen med den progressiva arfskatten, kunna göra anspråk på att hållas helt utom räkningen. Tillgripandet allenast för en gång till en obetydlig andel af en viss hädanefter uppkommen jordvärdestegring är, menar man, en godtycklig och tämligen verkningslös åtgärd.

Det nu sagda utgör uppfattningar, hvilka trängt sig på mig såsom åskådare af de senaste nappatagen mellan de två meningsgrupperna. I saknad af närmare insikt och studier i det omfattande och opröfvade

ämnet är det möjligt, att jag misstagit mig i ett eller annat afseende. Jag skall därför nu i det följande inskränka mig till en företrädesvis refererande framställning.

Hvad då först angår de förenämnda georgistiska lärosatserna om beskattning af allt oförtjänt jordvärde med en årlig jordränta, så synas deras förfaktare därmed hoppas en lösning af en stor mängd för att icke säga de flesta nu brännande samhällsfrågor, åtminstone om man får tro denna skolas entusiastiske och målmedvetne talsman hos oss skriftställaren Johan Hansson. Det måste också medgifvas, att det ligger något tilltalande och resonabelt i deras utläggningar och slutsatser. Genom att beskatta själfva det naturliga jordvärdet men fritagga från skatt allt därpå nedlagdt arbete premierar man arbetsfliten och omtanken, säga de. Jordfrågan löses af sig själf genom att ouppodlad jord och obebyggd tomtmark beskattas lika högt som jord, hvilken genom odlings- eller byggnadsarbete fått ett vida högre värde. Härigenom omöjliggöres enskildes monopol till jorden, som ägarne nödgas afyttra till uppodling eller bebyggande. Om man besinnar, säga de, hvilka oerhörda belopp genom oförtjänt jordvärdestegring äger rum å byggnadstomter, vattenfall, grufvor och en del jordbruksfastigheter, särskildt där järnvägsanläggningar komma till stånd, så kan man förstå, att upptagandet af en årlig ränta å alla dessa medel skulle tillföra det allmänna högst betydande inkomster och i samma mån lätta skattebördorna, fördela dem rättvist och förenkla de nu så invecklade skatteproblemen. Med dylika uppfattningar kommer man också lätt in i den meningen, att partiella jordreformer från andra utgångspunkter blifva i lyckligaste fall obehöfliga, men i många fall till och med skadliga såsom ägnade att undanskjuta eller förrycka den enda verk samma och radikalt omdanande lösningen. Ett sådant plockverk som denna motion kan sannolikt ej undgå att ses med en viss farhåga och missbelåtenhet.

Man kan säga att detta ekonomiska system hoppas att med ett på samma gång enkelt och storslaget grepp komma till samma harmoni i samhällslifvet under konkurrensens och kapitalismens tecken, som den socialdemokratiska uppfattningen sträfvar att nå direkt genom dessa faktorerers väsentliga afskaffande. Sannolikt förhåller det sig dock med denna som med alla andra stora reformtankar, att de lätt förbise åtskilliga faktiska förhållanden, som skola i mycket omintetgöra de stora förväntningarna. Ett sådant faktiskt förhållande, på hvilket så många vackra tankar stranda, är först och sist det bristfälliga människomaterialet, på hvars altruism, goda förstånd och orubbliga väl-

förhållande allt ytterst hvilar. Och jordens bytesvärde är ju såsom ofvan sagts på visst sätt en skapelse af människan.

Detta förringar dock ej förtjänsten i den förevarande principiella ståndpunkten, hvars framhållande bör vara af grundläggande betydelse för att kunna vinna det mesta och bästa möjliga. Det framhålles också af denna skolas anhängare, att detta är af särskild betydelse äfven i den praktiska politiken just nu, då frågan om grundläggande reformer i vårt skatteväsende stå på dagordningen. De fordra nämligen därvid att få åtminstone den nuvarande fastighetsbevollningen till stat och kommun ersatt med en jordvärdeskatt, beräknad att gifva samma inkomst som fastighetsbevollningen nu ger. En sådan förändring anse de skulle verka mer hämmande på exempelvis tomtjobberiet än en tämligen hög värdestegringsafgift vid försäljning förstår. De framhålla ock därvid nödvändigheten, att åtgärder snarast vidtagas för en reformering af taxeringsväsendet i sådan riktning, att jordens värde utrönes skildt från byggnadernas värde. En sådan reform af taxeringen anse de vara en oundviklig förutsättning för en verkligt fruktbar diskussion om de finansiella och sociala verkningarna af en jordvärdebeskattning.

Efter dessa erkännanden i första hand åt idéernas bärare är det äfven på sin plats att gifva opportuniteterna hvad dem tillkommer. Oftast måste man för att genomföra en riktig grundsats utgå från det bestående och leda sig fram i den rätta riktningen. Sammanfattningen af mångfalden bestående förhållanden utgör det nuvarande tillståndet och det är ju då klart, att förändringar i flera eller färre af dessa äfven i sin mån medföra en omläggning af samhällsskicket i sin helhet samt därför äro eftersträfvansvärda under förutsättning att de uppbäras af en enhetlig och ledande tanke.

Ett sådant steg i rätt riktning äro såvidt jag förstår de åtgärder, som genomförts i vissa tyska städer att beskatta eller konfiskera — hur man nu vill kalla det — med en viss anspråkslös procent den värdestegring, som konstateras vid köp af fastighet i stad. Denna åtgärd ligger onekligen nära till hands och är kanske lättast att vinna någon uppmärksamhet för. Dessa oförtjänta värdestegringar i storstäderna ha nämligen omsider börjat uppröra den allmänna meningen. Beskattningen är också lätt att tekniskt genomföra. Och man har på detta sätt vunnit ett erkännande åt principen och en del inkomster åt kommunen.

Men på samma gång måste man säga att, äfven om man håller sig till det endast för tillfället aktuella, så är det för vårt land långt

ifrån tilltalande att nu begränsa sig blott till detta. Sälunda framstår det såsom mycket otillfredsställande, att beskattning skall drabba en oförtjänt jordvärdestegring endast vid köp. Man lämnar därvid ur räkningen det betydande procenttal fastigheter tillhörande aktiebolag, hvilka mera sällan byta om ägare. Och man lämnar oförkränt den värdestegring, som på andras bekostnad sker därigenom, att ägaren och efter honom hans arfvingar ständigt höja hyrorna allenast i följd af gynnsamma konjunkturer, hvarvid också en grannes höga försäljningspris bli nomerade. Önskligast vore ju om, med tillhjälp måhända af själfdeklaration, hvarje hyresförhöjning, som ej föranledes af nya kostnader nedlagda på byggnaden eller höjd inteckningsränta, kunde beskattas och detta på ett så effektivt sätt att lusten att höja hyrorna upphörde.

Vidare pockar verkligheten i vårt land på uppmärksamhet äfven för annat än planlagda stadsområden. Stora oförtjänta jordvärden skapas i storstädernas omgifningar för att äfven där oskäligt uppjaga tomtkostnaderna, vidare öfverallt i landet kring befintliga såväl som tilltänkta järnvägsstationer, vid hamn- och lastageplatser och slutligen i grufvor, vattenfall och stora skogskomplexer. I alla dessa fall firar dessutom spekulationen orgier i att drifva upp värdena öfver höfvan.

Slutligen kan det ju vara tillåtet anmärka, att en beskattning eller konfiskering — hur man vill kalla det — med en måttlig procent af ett redan tidigare uppkommet jordvärde ju icke behöfver vara någon så synnerligen upprörande tanke åtminstone ej i de fall, att nuvarande ägaren af detsamma ej utlagt några penningar därför. Men åtskilligt mindre opportunt inför ett alldagligt föreställningssätt är det utan tvifvel, det bör villigt medgifvas.

I förenämnda afseenden synas de anglo-sachsiska reformsträfvandena gå vida längre än de tyska i konsekvens och verkningfullhet. Man söker där skilja mellan marken och byggnader, hvilka senare liksom annat på jorden nedlagdt arbete fritages från fastighetsskatt. Man lär också söka med skatt träffa all jordvärdestegring både äldre och nyare samt inskränker beskattningen icke till att omfatta endast stadsplaneområden eller att inträda blott vid fastighetsförsäljningar.

Ett system af stats- och kommunalskatt på jordvärde, anordnad i dessa riktningar, är genomfördt i de australiska kolonierna, Nya Zeeland, Sydastralien och Nya Sydwalet. Den nuvarande engelska regeringen har nyligen utgifvit en parlamentarisk »blå bok», innehållande officiella upplysningar härom. Särskildt har regeringen infordrat upplysningar om skattens inflytande på byggnadsverksamheten,

hyrorna, annan beskattning, bebyggd fastighet och obegagnade jordområden samt jordspekulationer. På interpellation i underhuset den 22 november 1906 svarade premierministern, att hela frågan vore under allvarligt öfvervägande äfven af den engelska regeringen. I England har för öfrigt redan antagits lagar eller framlagts lagförslag, som beröra vissa sidor af dessa frågor.

Såvidt man af spridda notiser kan inhämta, synes ifrågavarande skattsystems verkningar i de australiska kolonierna hafva visat sig fördelaktiga. Ett vitsord bland många är ett uttalande af borgmästaren i den på Nya Zeeland belägna staden Dewenporth, hvarest jordvärdebeskattning infördes år 1900. Detta uttalande lyder, som följer:

1) Reformen har aflägsnat alla de höga afgifter, som förr voro lagda på alla byggningar och förbättringar.

2) Den har i hög grad uppmuntrat byggnadsverksamheten och särskildt också förbättrat hälsoförhållandena i staden.

3) Den har skapat ökad sysselsättning för arbetarna och uppmuntrat handeln.

4) Den har lättat på skattebördan för alla de innevånare, som på grund af sin närvaro på platsen, sitt arbete och sina utgifter ha gjort Dewenporth till hvad den är.

5) Den har särskildt minskat beskattningen af småfolkets hem och arbetarebostäder.

6) Den har uppmuntrat sparsamhet genom att borttaga den orättvisa skatten på flit, som förut fanns.

7) Den har hindrat spekulanterna att tillägna sig frukten af andras arbete genom att låta god mark ligga öde i afvaktan på prisstegring.

8) Den har låtit obegagnade områden bära samma skatt som de bebyggda i stället för att de senare förr måste gälda åtta till fjorton gånger så hög skatt som de förra, oaktadt bägge slagen egendomar hade lika stor nytta af kommunens anstalter.

9) Den är lika och rättvis emot alla och låter dem bära de största bördorna, som erhålla de flesta fördelarna af kommunerna.

10) Reformen har antagits af ett ständigt växande antal städer, municipal-samhällen och landtsocknar, och har visat sina goda verkningar öfverallt hvar den har pröfvats.»

Tillförlitligheten af dylika omdömen är naturligtvis svårt att på afstånd bedömma. Men onekligen innebära de en större lockelse till undersökning och eventuell efterföljd än de vida mer anspråkslösa tyska föredömena.

Sträfvandet att genom beskattning till stat och kommun indraga det oförtjänta jordvärdet eller någon del däraf, får emellertid enligt min mening ej skymma bort en annan sak nämligen möjligheten och gagnet af att förekomma jordvärdestegring. Det är godt och väl att värdet inflyter till det allmänna i stället för till enskilda. Men det

är i alla fall menige man som till sist skall betala detsamma, och det är ej sagdt att de, som därvid få betala mest, erhålla motsvarande vederlag i minskade pålagor. En olikhet kan därför inträda så, att endast de, som ha bästa råd, få slå sig ned på de bäst belägna platserna. Vidare måste kommas ihåg, att jordvärdebeskattningen riktar sig mot jord i enskildes besittning. Öfver den jord åter, som äges af stat och kommun, har det allmänna en helt annan makt. Sådan publik mark kan det ej bli fråga om att beskatta. Det allmänna är i stället här oförhindradt att antingen alldeles förekomma jordvärdestegring eller ock helt och hållet indraga densamma. Härmed är man också inne på en helt annan bog nämligen de statssocialistiska botemedlen för samhällsreformerna. I valet i förevarande fall mellan dessa båda utvägar tror jag, att det under nuvarande förhållanden är riktigast tillämpa den regeln, att det ena goda förskjuter icke det andra.

I detta sammanhang må slutligen erinras, att *de gamla grundskatterna* som hos oss nyligen afskaffats, voro till sin anordning en helt annan skatteform än den nu omskrifna skatten på jordvärde. Dessa »sekelgamla orättvisor» såsom man kallade dem, drabbade all jord lika eller ofta mest kanske den jord, som hade minsta värdet. Anhängarna af en jordvärdebeskattning beklaga dock, att grundskatterna borttogos utan att ersättas med en jordvärdeskatt. För öfrigt kan det sägas, att afskrifningen af grundskatterna kanske till stor del var en present blott till den då lefvande generationen af jordbrukare. Ty jorden har sedermera allt mer gått i köp till köpeskillingar, som höjts i mån af det ökade jordvärde grundskatternas borttagande medförde. Dylik jord betalar således nu fortfarande de gamla grundskatterna. Enda skillnaden är, att förr betalades skatten till staten, men nu går den i stället till inhemska eller utländska kapitalister.

Denna framställning af jordvärdebeskattning sammanhänger i mycket med ofvan under kapitel 7 gjorda hemställan om nya grunder för expropriationsersättning och hänvisas därför nu äfven till motiven för nämnda hemställan.

Af det sagda framgår således, att ifrågavarande sak, hur man än ställer sig till densamma, är af stor vikt och förtjänt att närmare öfvervägas. Våra egna sorgliga erfarenheter mana till att i kampen mot det enskilda jordmonopolet och spekulationen tillita äfven denna utväg, så långt sakens natur och våra förhållanden därtill föranleda.

Hvad sålunda anförts i fråga om *åtskilliga statsåtgärder i ändamål att i erforderliga fall förekomma och undanröja enskildes jordmonopol* och spekulationer i mark, vattenfall, grufvor och skogar får jag nu sammanfatta i följande yrkanden, nämligen att Riksdagen måtte:

1:o *beträffande bolagens jordförvärf*, (sid. 3):

a) hos Kungl. Maj:t anhålla om utredning rörande bolags jordförvärf i de mellersta och södra delarna af riket samt om förslag till lagstiftning häremot på sätt, som redan skett för de norra delarna genom lagen den 4 maj 1906,

b) för sin del antaga ändringar i sistnämnda lag i syfte *dels* att lagen må vinna tillämpning i hela Gäfleborgs län och *dels* att från förvärfsförbudet undantag enligt 3 § ej medgifves och särskildt ej för Lappmarkerna äfvensom för socknar, där vid afvittringen en afsevärd del af skogsanslaget afsatts till allmänningar, eller ock stadgas, att förvärf, som jämlikt § 3 kommit till stånd, skall hembjudas stat och kommun till inlösen, och

c) för sin del eventuellt redan nu utsträcka nämnda lag att gälla trakter inom mellersta och södra delarne af riket, där fara för bolagsförvärf kan befinnas särskildt öfverhängande;

2:o *beträffande jordbruket på bolags och skogspekulanter redan förvärfvade hemman*, (sid. 16.):

a) hos Kungl. Maj:t begära att, i anslutning till norrlandskommitténs undersökning för de nordligare delarne af riket, en motsvarande utredning rörande jordbrukets tillstånd, odlingens fortgång och arrendatorernas ställning på bolag och enskilde skogspekulanter tillhöriga hemman måtte äga rum jämväl i mellersta och södra delarne af riket samt de förslag till lagstiftning eller andra åtgärder framläggas, som kunna vara ägnade att vidmakthålla och befrämja jordbruket på dylika hemman,

b) för sin del *dels* redan nu eventuellt besluta en utsträckning tills vidare af lagen om inskränkning i rätten att erhålla ägostyckning den 16 juni 1905 i

rikets norra landsdelar till de trakter i mellersta och södra delarne af riket, som kunna anses särskildt hotade af olämpliga ägostyckningar, *dels ock* för samtliga orter, där nämnda lag redan är eller sålunda ytterligare varder gällande, i hufvudsak antaga den af norrlandskommittén till förekommande af lagens delvisa kringgående genom jordafsöndring föreslagna ändringen i stadgandena om jordafsöndring;

3:o) *beträffande anskaffandet af erforderlig tomtmark*, (sid. 18): hos Kungl. Maj:t begära utredning och förslag till åtgärder, särskildt med anlitan af expropriation, i ändamål att vid fisklägen, stationssamhällen, sågverk och lastageplatser samt andra områden på landet där en sammanträngd befolkning bor eller kan uppstå tillförsäkra samhället och dess innevanare förfoganderätt öfver redan befintlig eller för samhällets utvidgning erforderlig tomtmark;

4:o) *beträffande fideikommissstiftelser i fast egendom*, (sid. 25): hos Kungl. Maj:t begära utredning och förslag

a) om att dylika fastigheter må kunna af innehafvaren helt eller delvis säljas mot det att köpeskillingen i stället sättas såsom fideikommiss, därvid dock bör sörjas för att skogarna för framtiden ställas under ordentlig hushållning,

b) om fastställande af vissa tidpunkter, från hvilka dylika fastigheter, som ej försålts, skola upphöra att vara fideikommiss och i stället lyda under de allmänna civillagarna, dock med nyssnämnda villkor i afseende på skogarna;

5:o) *beträffande enskildes vattenfall jämte strandrättigheter* (sid. 31):

a) af Kungl. Maj:t begära *dels* en allmän utredning och beskrifning öfver enskilde och kommuner tillhörige mera betydande vattenfall i landet *dels ock* förslag till åtgärder, bidragande till att dessa kraftkällor, särskildt enskilde tillhörige vattenfall, må i

möjligaste mån komma landet och industrien och ej spekulationen till godo;

b) för sin del besluta följande förändrade lydelse af 8 § i förordningen om jordägarens rätt öfver vattnet å hans grund den 30 december 1880, sådant detta lagrum lyder i lagen den 20 oktober 1899:

»För tillgodogörande af vattenfall eller fors må utan hinder af hvad i 7 § är stadgadt i kungsådra byggas; dock ej annorledes än enligt 2, 3, 5 och 6 §§ är medgifvet, ej heller utan att Konungen därtill lämnat tillstånd.

Tillstånd, hvarom i denna § sägs, må af Konungen meddelas endast på viss tid, ej öfverstigande fyrtio år. Meddelas det sökta tillståndet, föreskrifver Konungen, under förbehåll af enskild rätt, på hvilket sätt och under hvilka villkor anläggningen må utföras och nyttjas», samt

c) hos Kungl. Maj:t begära förslag till sådan ändring i lagen angående vissa bestämmelser om elektriska anläggningar den 27 juni 1902 att expropriation af jord må medgifvas, utom för ledningarnas framdragande, jämväl för kraftstation, dammfästen, vattenledningar och dylikt.

6:o *beträffande »malmfältsfrågan»* (sid. 41) begära af Kungl. Maj:t:

a) en officiell och offentlig undersökning af de malmkvantiteter, som finnas inom utmål beviljade aktiebolaget Luossavaara—Kiirunavaara och eventuellt aktiebolaget Gellivare malmfält, därvid särskildt bör uträknas den malm, som finnes dels inom utmål, i hvilka kronan har jordäganderätt, och dels inom utmål, som på senare tider lära opåtaladt beviljats i strid mot högsta domstolens tolkning af gällande lag,

b) framläggande, så snart ske kan, af förslag till en lagstiftning, som bättre än den nu gällande tillförsäkrar staten afkomsten af dess jordägareandelar i inmutade malmfyndigheter; och

c) framläggande senast till nästkommande års Riksdag af förslag till en lagstiftning, som fullstän-

digare än den gällande förekommer utsikter för utlänningar att komma i besittning af grufvor och gruffärer.

7:o) *beträffande jordlösen vid expropriation* (sid. 52) hos Kungl. Maj:t begära framläggande af förslag till en revision af de i gällande författningar förekommande bestämmelser om grunderna för dylik jordlösen;

8:o) *beträffande beskattning af jordvärde eller jordvärdestegring* (sid. 56) hos Kungl. Maj:t begära närmare undersökning af detta skattesystem samt framläggande af de förslag, som befinnas vara af sakens natur och våra förhållanden påkallade.

I realiteten framställas alla dessa yrkanden gemensamt i förevarande motion för att få dem inordnade under en sammanhållande tankegång, men med anledning af 55 § 3 mom. riksdagsordningen nödgas jag formaliter i denna motion framställa det under 1:o upptagna yrkandet samt i särskilda motioner upprepa slutyrkandena från och med 2:o.

Stockholm den 26 januari 1907.

Carl Lindhagen.

I förestående framställnings syfte instämma:

Jakob Pettersson.

Fr. Berglund.

L. J. Carlsson.

S. H. Kvarnzelius.

Edv. Wavrinsky.

Ernst Blomberg.

L. Gust. Broomé.

Linus Lundström.

Nils Persson.

Bernh. Eriksson.

Curt Wallis.

F. W. Thorsson.

Rob. Karlsson.

A. Thylander.

Jacob Larsson.

E. Åkerlund.

Joh. Nydal.